

1962-1980 ARASINDA ANAYASA MAHKEMESİ VE
SİYASAL AKTÖRLERİN İLİŞKİSİ: HEGEMONİK
KORUMA TEZİ'NE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE
CONSTITUTIONAL COURT AND POLITICAL ACTORS
BETWEEN 1962-1980: A CRITICAL APPROACH TO THE
HEGEMONIC PRESERVATION THESIS*

Gülce TARHAN ÇELEBİ*

ÖZ

Anayasa Mahkemesi kurulduğu 1962 yılından bu yana, sadece TBMM kararlarını iptal etmekle kalmayıp, aynı zamanda en tartışmalı siyasi konularda da konum alan önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Mahkeme'nin rolünü ve diğer siyasi aktörlerle ilişkilerini açıklayan geniş bir literatür oluşmuştur. Bu makalenin iki temel amacı vardır: (i) 1962-1980 yılları arasında Mahkeme ile diğer siyasi aktörler arasındaki ilişkileri analiz etmek ve (ii) bu ilişkinin gelişimini ve doğasını açıklayan alternatif bir teorik çerçeve önermek. Makalede Ran Hirschl'ün Hegemonik Koruma Tezi aracılığıyla Anayasa Mahkemesinin rolünü açıklayan baskın görüş eleştirilecek ve Joel Migdal'ın Toplum-içinde-Devlet yaklaşımına dayanarak alternatif ve daha nüanslı bir açıklama önerilecektir.

* Bu makale, Oregon Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde Prof. Dr. Tuong Vu'nun danışmanlığında yazılan "The Constitutional Court of Turkey from State-in-society Perspective" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir. Yazar, doktora eğitimi sırasında Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından desteklenmiştir.

* Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gulcetarhan@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1703-1084>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 25.06.2023
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 19.12.2023

Anahtar Kelimeler: Anayasa Mahkemesi, Anayasa Yargısı, Hegemonik Koruma Tezi, Anayasa Hukuku, Toplum-İçinde-Devlet.

ABSTRACT

The Constitutional Court of Turkey (CCT), since its establishment in 1962, emerged as a significant actor that not only overrules the decisions of the Parliament but also takes part in most divisive political issues. Hence, there has been a growing literature explaining its role and relations with other political actors. The primary purpose of this article is twofold: (i) analyzing the relations between the Court and other political actors between 1962 and 1980 and (ii) proposing an alternative theoretical framework to explain the development and the nature of this relationship. The article challenges the dominant view explaining the CCT's role through Ran Hirschl's Hegemonic Preservation Thesis and proposes an alternative, more nuanced explanation based on Joel Migdal's State-in-Society approach.

Keywords: Constitutional Court of Turkey, Constitutional Adjudication, Hegemonic Preservation Thesis, Constitutional Law, State-In-Society.

GİRİŞ

Türkiye Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) aktivizmini ve diğer aktörlerle olan ilişkisini açıklamak için literatürde yaygın olarak kullanılan kuram Hirschl'ün geliştirdiği Hegemonik Koruma Tezi'nin (Hirschl, 2000; 2003; 2009) (HKT) "Merkez-Çevre" paradigmasına (Mardin, 1973) uyarlanmış halidir. Kendi yaklaşımını "Gerçekçi Stratejik Yaklaşım" olarak değerlendiren Hirschl, anayasallaşmanın ve anayasa yargısının kökenlerinin toplumdaki farklı güç odaklarının çıkarlarına odaklanarak açıklanması gerektiğini ifade eder. Bu nedenle herhangi bir ülkede anayasal yargının kurulmasını ve güçlenmesini inceleyen çalışmaların somut toplumsal, siyasal ve ekonomik güç ilişkilerine odaklanması gerektiğini savunur (Hirschl, 2004: 84). Ona göre siyasal elitlerin anayasa yargısı gibi ileride kendilerini sınırlayabilecek kurumları desteklemesinin arkasındaki temel motivasyon kendi çıkarlarını koruma güdüsüdür. Hakların anayasallaşması ve anayasal yargının oluşumu aslında "hegemonik elitler, onların siyasal temsilcileri ve yargısal aktörler arasındaki stratejik etkileşimin" ürünüdür

(Hirschl, 2001: 318-319). Bu kurama göre hegemonik konumlarını yitirmekte olan elitler, siyasal tercihlerini demokratik siyasetin belirsizliklerinden yalıtılmak için anayasa mahkemelerini kurmakta ve siyasal olarak tartışılabilir meseleleri bu mahkemelere sevk etmektedirler (Hirschl, 2004: 90-91). Bu yöntemin tercih edilmesini sağlayan ise, çoğunlukla bu ülkelerde yargının bu hegemonik elitlerle benzer bir sosyo-ekonomik geçmişe ve kültürel değerlere sahip olmasıdır. Bu nedenle, hegemonik elitlerce kurulan yüksek yargı organları bu elitlerin çıkarlarını parlamenter çoğunluklara karşı koruma eğilimindedir. Anayasallaşmanın ve anayasa yargısının güçlendirilmesi, hegemonik elitlerin gücünü törpülemek bir yana, onlara hegemonyalarını sürdürmek ve siyasal tercihlerini korumak için etkili bir kurumsal yol sağlamaktadır (Hirschl, 2004: 90-91). Hirschl'ün teorisi anayasa mahkemelerini açıklarken güç ilişkilerine ve aktörler arasındaki stratejik etkileşime odaklanarak mahkemelere daha geniş bir çerçeveden bakmamızı sağlar. Bu katkısına rağmen, Hirschl'ün teorisinde somut güç ilişkileri ve aktörler arasındaki etkileşim sadece ilk kuruluş anında gerçekten analize dahil olur. Mahkemelerin kuruluşuna yapılan aşırı vurgu nedeniyle, bu yaklaşım dinamik ve sürekli değişen bir çerçeve sağlamak yerine, mahkemelerin kaderinin kuruluş anı ile çizildiği statik bir resim sunmaya yatkındır. Bu durağan anlatıda, kuruluş anı ve kuruluş anındaki aktörlerin sahip oldukları varsayılan motivasyonları, mahkemelerin kaderlerini belirleyen bir “ilk günah” gibi kavranmaktadır. Bu yüzden HKT tüm katkılarına rağmen hem mahkemelerin aktivizmini hem de Mahkeme ve diğer aktörler arasındaki ilişkilerin zaman içerisinde nasıl değişip dönüştüğünü açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Türkiye Anayasa Mahkemesi üzerine yapılan çalışmalar, Hirschl'ün kuramsal çerçevesini Mahkemenin kuruluşunu, aktivizmini ve diğer aktörlerle ilişkilerini açıklamak için kullanırlar. Bunu yaparken bu kuramsal çerçeveyi “Merkez-Çevre” paradigması ile harmanlarlar. Bu paradigmaya göre Türk toplumundaki temel bölünme hattı “otoriter ve modernleşmeci bir Merkez” ile “geleneksel ve bastırılmış Çevre” arasındaki mücadelede yatmaktadır. Türkiye bağlamında “Merkez”, modernleşmeci devlet elitini (askeri ve sivil bürokrasiyi) ve onların siyasi arenadaki ortaklarını (çoğunlukla Cumhuriyet Halk Partisi'ni ve ondan kopan merkez sol partileri) içermektedir. Bu yaklaşıma göre, modernleştirici bir akım olarak Kemalizm, “Merkez” elitlerini bütünleşmiş, tutarlı bir blok olarak bir arada tutan temel ideolojidir. “Merkez” elitleri, kontrol ettikleri devlet kurumlarını kullanarak kendi siyasal ajandasını tüm topluma dayatmaktadır.

Bu kuramsal çerçevede Hirschl'ün teorisini “Merkez-Çevre” Paradigması ile eklemlenen çalışmalar (Belge, 2006; Özbudun, 2007, 2006; Şahin, 2010b, 2010a; Shambayati, 2008a, 2008b; Shambayati ve Kirdiş, 2009; Bali, 2012; Uran ve

Pasquino, 2015) AYM'nin kuruluşunu ve aktivizmini, "Merkez" aktörlerin –yani devlet elitinin ve onların siyasal alandaki ortaklarının– kendi çıkarlarını ve ideolojilerini parlamenter çoğunluklardan koruma güdüsüyle açıklar. Buna göre AYM ve diğer Kemalist aktörler arasında haricini Kemalizm'in otoriter ve devletçi bir yorumunun ördüğü bir Cumhuriyetçi/Kemalist ittifak vardır. Bunun neticesinde Mahkeme, "Merkez" in çıkarlarını ve siyasal tercihlerini "Çevre" aktörlere karşı koruyan baskıcı bir aktör olarak kavranır. Mahkemenin aktivizmi ve diğer aktörlerle olan ilişkisi statik bir şekilde resmedilir. Mahkemenin ve aktörlerin belli ve durağan bir kimliği olduğu düşünülür. Bu ittifak Mahkemenin hak temelli bir yorum benimsememesinin, siyasal alana müdahale etmesinin ve "Çevre"yi temsil eden siyasal partilerle yaşadığı çatışmaların nedeni olarak sunulur. Bu kuram özellikle Kemalizm'in otoriter yorumunun liberal düşünürler ve akademisyenlerce tartışmaya açıldığı, Post-Kemalist düşüncenin literatüre hâkim olduğu 2000'lerin başında popülerlik kazanmıştır. Yakın zamanda bu kuramı Mahkeme kararlarına odaklanarak eleştiren kimi çalışmalar olsa da, bu çalışmalar azınlıkta kalmaktadır (Seven ve Vinx, 2017; Alpbaz 2020; 2019; Hazama, 2012). AYM'nin kararlarına odaklanan bu çalışmalar HKT'nin tezlerini yürütmek için karar analizine odaklanmış, fakat farklı aktörlerin AYM'ye karşı neden çatışmacı veya destekleyici bir tutum içerisine girdiği sorusuyla ilgilenmemiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Joel Migdal'ın "Toplum-içinde-Devlet" kuramından yararlanarak Mahkeme ve diğer aktörler arasındaki dinamik ilişkiyi açıklamaktır. Migdal'ın kuramı devlet ve toplum arasındaki ilişkileri anlamak için öncelikli olarak devleti merkezi, bütünlük ve tutarlı bir aktör olarak kurgulamaktan vazgeçmemiz gerektiğini ifade eder. Migdal'a göre devlet çelişkili bir varlıktır. Bunun nedeni ise devletin imajı ve pratikleri arasında kapatılması imkânsız olan açıktır. Devletin imajı onun merkezi ve bütünlük bir yapı olarak sunsa da devlet pratikleri onun aslında parçalı bir yapı olduğunu ortaya koyar. Devletin farklı parçaları birbirleriyle uyum halinde olabileceği gibi, birbirleriyle çatışan veya birbirlerinden farklılaşan amaçlara sahip olabilirler. Devletin farklı seviyelerinde bulunan resmi görevliler farklı toplumsal güçlerin baskılarıyla karşılaşabilir ve farklı tepkiler gösterebilirler. "Devlet içindeki bu farklı tepkiler, devletin bir bütün olarak rasyonel ve tutarlı bir şekilde hareket ettiğini veya stratejik olarak belirli bir çıkarlar kümesini benimsediğini farz edemeyeceğimizi bize gösterir" (Migdal, 1994: 9). Bu nedenle devlet bütünlük, rasyonel, tutarlı ve amaç odaklı bir yapı değildir.

Ayrıca, devletin imajı devlet ile devlet-dışı aktörler ve toplumsal güçler arasında keskin bir ayırım, bir toplumsal sınır olduğunu varsayar (Migdal, 2001: 17). Devlet yasalar, zor ve ritüeller yoluyla diğer aktörlere hükmeden ve onları

şekillendiren bir aktör görünümündedir. Diğer aktörlerin amaçlarını, stratejilerini ve kimliklerini kendi hedefleri doğrultusunda yeniden şekillendirebileceği düşünülür. Migdal'ın devletin sahip olduğu bu imajın, devlet pratiklerine baktığımız zaman bozulacağını iddia eder:

Devletin çeşitli parçaları veya unsurları, kendi amaçlarını gerçekleştirmek için birbirleriyle ve diğer (devlet-dışı) gruplarla ittifaklar oluştururlar. Bu uygulamalar ve ittifaklar, genellikle devletin resmi yasalarından oldukça farklı bir dizi kuralın gelişimine neden olur. Bu ittifaklar, koalisyonlar ve ağlar hem devletin ilk izlenimde kurmak istediği (...) keskin toplumsal sınırları, hem de devleti önde gelen kural koyucu ve toplumu bu kuralın alıcısı olarak işaretleyen keskin ayrımı etkisiz hale getirir (Migdal, 2001: 20).

Bu nedenle Migdal'a göre devlet kesin bir ideolojiye, belirli bir amaca sahip, merkezi, bütünleşmiş ve sabit bir varlık değildir. Tersine süreklilik içeren bir dinamiğe, değişen amaçlar kümesine ve parçalı bir yapıya sahiptir (Migdal, 1992: 217). Ayrıca devlet ve toplum arasında keskin bir ayrım da yoktur. Devlet pratikleri, devletin farklı parçaları (kurumları) arasında ve bu parçalar ile diğer toplumsal aktörler arasında zayıf bağların var olduğunu gösterir (Migdal, 2001: 16). Bu nedenle devlet toplumdan soyutlanmış veya ona dışsal olan bir aktör de değildir; toplum içine gömülüdür.

Toplumu “toplumsal kontrol için etkin bir mücadele ortamında var olan toplumsal örgütler karışımı” (Migdal, 2001: 50) olarak tanımlayan Migdal'a göre devlet her ne kadar önemli olsa da bu “karışım” içerisindeki aktörlerden sadece birisidir (Migdal, 2005: 294). Bu çatışmalı ortamda farklı devlet kurumları kendi amaçlarını gerçekleştirebilmek için hem birbirleriyle hem de diğer toplumsal aktörlerle rekabet edebilirler, çatışabilirler veya ittifaklar kurabilirler. Bu nedenle devlet ve toplum arasında sert bir ayırmadan söz etmek yanıltıcıdır. Devletin farklı parçaları ve toplumsal aktörler sürekli bir etkileşim içerisinde. Bu etkileşim içerisinde “devlet organizasyonu farklı toplumsal güçlerle temas ettikçe farklı ahlaki düzenlemeler ile çatışır ve onlara uyum sağlar. Birçok noktada gerçekleşen bu etkileşimler devletin toplumsal tabanını ve amaçlarını dönüştürür” (Migdal, 1992: 217) Devlet farklı güçlerle çatışır ve ittifaklar kurarken, hem farklı devlet dışı aktörleri kendi bünyesine entegre eder, hem de amaçlarını, stratejilerini ve ideolojisini yeniden şekillendirir. Böylelikle devletin doğası ve kimliği sürekli dönüşür.

Devlet ve diğer toplumsal aktörler arasındaki bu etkileşim yalnızca devleti değiştirmekle kalmaz, diğer toplumsal güçler de bu etkileşim içerisinde karşılıklı olarak yeniden dönüşür. Devlet ve diğer toplumsal aktörler arasında kurulan

“birliktelikler ve koalisyonlar yeni maddi temellerin, fikirlerin ve değerlerin benimsenmesini beraberinde getirir” (Migdal, 1997: 225). Bu çerçeve içerisinde ittifaklar baştan verili, belirli bir amaca ve çıkara sahip aktörlerin kendi amaçlarını gerçekleştirmek ve çıkarlarını korumak için kurduğu bir birliktelik olarak kavranamaz. İttifakların kurulduğu dinamik etkileşim süreci içinde aktörlerin amaçlarının dönüştüğü de kabul edilir (Migdal, 1992: 221). Migdal’ın da açıkladığı üzere devlet ve diğer toplumsal aktörler arasındaki ilişkiler “süregiden eden bir dönüşüm sürecidir” (Migdal, 2001: 57). Bu dinamik etkileşim süreci içerisinde hem devletin farklı kurumlarının hem de diğer toplumsal aktörlerin hedefleri, stratejileri ve değerleri dönüşür. Bu nedenle sabit bir aktörden ve onun önceden verili amaç ve çıkarlarından bahsetmek mümkün değildir.

Bu kuramsal çerçeve aktörlerin davranışını, onlara atfedilen sabit bir amaç kümesi üzerinden açıklamanın anlamsızlığını ortaya koyar (Migdal, 1992: 221) ve devlet ve toplum arasındaki ilişkileri analiz etmek için alternatif bir yol sunar. Belli aktörlere veya kuruluş anına odaklanmaktansa, süreç odaklı bir araştırma stratejisi önerir. Kritik bir kopuş veya kuruluş anına odaklanmak yerine, toplumdaki güç ilişkilerini ve aktörler arasındaki etkileşimi vurgular. Migdal’ın da açıkladığı üzere devlet kurumlarının hikayeleri/tarihi “ilk günahla (kuruluş anıyla) veya şiddetli bir normatif gücün dayatıldığı bir kritik kopuşla sonlanmaz, sadece başlar; çünkü bu güçler direniş ve mücadeleyi, farklı işbirliklerini ve koalisyonları getirirler. Bu da orijinal motivasyonu dönüştürür” (Migdal, 2001: 25). Böyle bir kuramsal çerçeve içerisinde, AYM, amaçlarının, motivasyonlarının ve diğer aktörlerle ilişkilerinin kuruluş anında belirlendiği statik bir aktör olarak kavranmaz. Aktörler-arası etkileşimsel süreç içerisinde, tıpkı diğer aktörler gibi, AYM’nin de amaçlarının, motivasyonlarının ve kurduğu ittifakların dönüşebileceği öngörülür. Ayrıca, AYM ve diğer devlet kurumları bütünleşmiş, ortak bir amaca sahip tek bir aktör olarak da düşünülmez. AYM ve diğer devlet kurumları –mesela yürütme ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)– arasında birtakım bağların var olabileceği kabul edilse de, bunların birbirleriyle çatışabilecekleri de akılda tutulur. Bu bize AYM’nin diğer aktörlerle olan ilişkilerini, farklı aktörlerin anayasa yargısına yönelik tutumlarının nasıl ve ne yönde geliştiğini açıklamak ve AYM ve diğer aktörler arasındaki dönüşen ittifakları ve çatışmaları kavramak için daha nüanslı ve dinamik bir çerçeve sunar.

Aktörler arasındaki etkileşim gerçekliğinin anlamlandırılmasına yönelik farklı ve çatışan argümanların, fikirlerin ve anlatıların değişimidir (Hajer, 1997; Davies ve Harré, 1990). Bu nedenle aktörler arası etkileşime odaklanmak farklı düşüncelerin, argümanların oluşturulduğu ve birbiriyle etkileşime geçtiği söylemsel mücadelelere ve süreçlere odaklanmayı gerektirir (Schmidt, 2010;

Davies ve Harré, 1990). Bu ise ancak söylem odaklı bir araştırma stratejisi ile mümkündür. Bu bağlamda söylem “fiziksel ve toplumsal gerçekliğe anlam kazandıran ve belli bir pratik tarafından üretilen, yeniden üretilen ve dönüştürülen bir fikirler, kavramlar ve tasnifler bütünü” olarak kavranmaktadır (Hajer, 1997: 60). Böyle bir strateji, anayasa yargısı üzerine farklı argümanların nasıl sunulduğuna, farklılıkların bu aktörlerce nasıl ifade edildiğine odaklanarak, bu söylemsel mücadele içerisinde aktörlerin kimliklerinin, pozisyonlarının ve kurdukları ittifakların nasıl dönüştüğünü dinamik bir şekilde analiz edebilir. Bu araştırma stratejisi Migdal’ın kuramsal çerçevesi ile uyumludur. Her ikisinde de aktörler belirli ve sabit bir kimlik ve/ya çıkarlar bütünü ile tanımlanmaz, onun yerine aktörlerin kimliklerinin, pozisyonlarının, motivasyonlarının ve stratejilerinin birbirleriyle etkileşime girdikleri süreç içerisinde dönüştüğü kabul edilir.

Bu araştırma stratejisine uygun olarak, aktörlerin anayasa yargısı üzerindeki argümanlarını incelemek için niteliksel bir araştırma yöntemi olan ve tekrar eden “temaları belirlemek, analiz etmek ve yorumlamak” için kullanılan tematik analiz yönteminden yararlanılmıştır (Braun ve Clarke, 2006: 79). Bu çerçevede Siyasal partilerin söylemlerini açıklamak için parti programları, parti liderlerinin kitapları ve konuşmaları ve 1960-1980 yılları arasındaki Millet Meclisi tutanaklarının tümünün yanı sıra Milliyet ve Hürriyet gazetelerinde siyasal parti temsilcilerinin Anayasa Mahkemesine yönelik değerlendirmelerini içeren haberlerin tümü incelenmiştir. AYM üyelerinin ve diğer yüksek yargı hakimlerinin ve TSK’nın söylemlerini açıklamak içinse 1960-1980 yılları arasında bu grupları temsil eden aktörlerin basına verdiği demeçler, köşe yazıları ve onların görüşünü içeren haberler Milliyet ve Hürriyet gazete arşivlerinin taranması yoluyla elde edilmiştir. Bu aktörlerin ve özellikle yüksek yargı üyelerinin konuları gereği basına sık demeç vermekten kaçınması onlara yönelik verilerin daha dar olmasına yol açmıştır ki bu da çalışmanın sınırlılıklarından birisidir. Bu nedenle araştırmada ağırlıklı olarak diğer siyasal ve toplumsal aktörlerin Anayasa Mahkemesine yönelik söylemleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, tarihsel ve toplumsal konjonktürü açıklayabilmek için ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

Süreç odaklı yaklaşımın bir sonucu olarak, Mahkeme ve aktörler arasındaki ilişkiler öncelikle dönemselleştirilerek incelenecektir. 1960’lı yıllara odaklanan ilk kısımda HKT kuramının öngördüğünün aksine Mahkeme’nin kurulduğu ilk yıllarda nasıl “Merkez-Çevre” ikiliğini yanlamasına kesen bir konsensüse konu olduğu anlatılacak ve bu durumun Adalet Partisinin (AP) tek başına iktidara geldiği 1965’ten sonra “Çevre” ile bağdaştırılan tüm aktörler için değil, sadece AP için değiştiği gösterilecektir. İkinci kısımda ise, 12 Mart Askeri Müdahalesiyle birlikte AYM’nin ve anayasal tartışmaların siyasetin merkezine oturduğu

anlatılacaktır. Bu dönemde Mahkeme'nin kararlarını sorgulayan ve yetkilerini yeniden düzenlemek isteyenlerin sadece AP gibi "Çevre" aktörler olmadığı ve "Merkez" in temsilcisi olarak tanımlanan TSK'yı da içerdiği açıklanacaktır. Üçüncü kısımda 1970'li yıllarda farklı siyasal aktörlerin AYM'nin varlığına ve kararlarına yönelik söylemleri incelenerek, bu dönem için Anayasa Mahkemesi etrafındaki gruplaşmaları ve çatışmaları açıklamak için "Merkez-Çevre" ayrımı yerine sağ-sol ayrımının daha açıklayıcı olduğu ortaya konacaktır. Böylece siyasal aktörler ve Mahkeme arasındaki ilişkilerin, HKT'nin varsayımlarının aksine, basit bir "Merkez-Çevre" ikiliği üzerinden okunamayacağı gösterilecektir. Son bölümde, Mahkeme ve siyasal aktörler arasındaki ilişkiyi açıklamak için HKT'ye alternatif bir açıklama sunulacak ve aktörlerin Mahkeme ile ilişkilerini belirleyen özünde demokrasi üzerine söylemsel bir mücadele olduğu savunulacaktır.

1. BİR DARBEDEN DİĞERİNE: UZLAŞIDAN ÇATIŞMAYA

1961'den itibaren eski ve yeni aktörlerin katılımı ile çok partili hayat tekrar canlandı. Meclis'te hem "Çevre" nin hem de "Merkez" in temsilcisi olarak görülen partiler yer bulmuşlardı. Ayrıca 1961'de anayasanın sağladığı özgürlüklerden yararlanarak sosyalist Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuştu. 1960'ların ilk yarısında, farklı geleneklerden gelen bu aktörlerin hepsi 1961 Anayasası'nın önemli kurumsal miraslarından olan AYM'yi benimsemiş görünüyorlardı. Dönemin parti programları incelendiğinde, AYM ile ilgili iki tutum görülüyor: ya örtülü bir kabul olarak yorumlanabilecek bir şekilde AYM'ye atıfta bulunulmuyordu ya da bir anayasa mahkemesinin kuruluşu destekleniyordu.¹ Bu doğrultuda, AYM Meclis'teki bütün partilerin desteğiyle 22.4.1962 tarih ve 44 sayılı kanunla 1962 yılında kuruldu.

Meclis tartışmaları incelendiğinde, 1960'ların ilk yarısında farklı siyasal partilerin Mahkeme ile ilgili ortak bir tutuma sahip olduğu görülmektedir. Mahkeme bütün siyasal partilerce hukukun üstünlüğünün teminatı ve demokrasinin koruyucusu olan partiler üstü tarafsız bir kurum olarak tanımlanmaktaydı. 27 Mayıs Darbesinin arkasında yatan nedenlerden birinin anayasaya aykırı yasaların kabulü olduğu savından yola çıkarak, AYM aynı zamanda yeni bir darbe olasılığını önleyecek bir kurum olarak da görülmekteydi.²

¹ Cumhuriyet Halk Partisi ve muhafazakâr partiler olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi AYM'nin kurulmasını parti programlarının öncelikli hedefleri arasında sayarlarken, AYM'yi ileride sıklıkla eleştirecek olan AP bile AYM Kuruluş Yasası tartışılırken AYM'yi demokratik rejim için zorunlu bir müessese ve hukuk devletinin garantörü olarak tanımlıyordu (MMTD, 1962a).

² 27 Mayıs Darbesinin önemli sebepleri arasında Demokrat Parti hükümetinin kabul ettiği anti-demokratik yasaları ortadan kaldıracak bir anayasa yargısının olmaması gösteriliyordu. Pek çok parti temsilcisine göre eğer geçmişte DP hükümetinin kabul etmiş olduğu yasaların iptali mümkün

Ayrıca, AYM'nin partiler arasındaki neyin anayasal olup olmadığına dair süregiden çatışmaları önleyerek, toplumsal ve siyasal barışa katkı sunacağı düşünülüyordu. Gene bu dönemde, anayasanın “yürürlükteki yasaların anayasaya aykırılığı” iddiasıyla altı ay süreyle iptal davası açılmasına izin veren geçici 9. maddesinden yararlanan hem “Merkez” hem de “Çevre” partiler, AYM'ye başvurarak özellikle tek parti döneminde kabul edilmiş olan pek çok anti-demokratik yasanın iptalini istemekteydi.

Sonuç olarak bu dönemde, “Merkez” veya “Çevre” olarak adlandırılan partilerin AYM'ye yaklaşımı arasında ciddi farklılıklar bulunmuyordu. Ne “Merkez” partileri AYM'yi kendi çıkarlarını koruyacak bir ortak olarak tanımlıyordu, ne de “Çevre” partileri Mahkemeyi taraflı bir vesayet organı olarak görüyordu. Bu dönemde AYM'nin hukuk-dışı siyasi kararlar alabileceği veya taraflı davranabileceği fikrine “Merkez”in temsilcisi görülen CHP kadar, “Çevre”nin asıl temsilcisi olduğu düşünülen AP de karşı çıkıyordu.³ AYM'nin Meclis üzerinde bir vesayet organı olarak kurulduğu fikrine ise Meclis tartışmalarında rastlanılmıyordu.

AYM üzerindeki bu oydaşma 1960'ların ikinci yarısında değişti. AP tonu giderek yükselen bir şekilde AYM'yi eleştirmeye başladı. Bu durum AP'nin bu dönemde tek başına iktidar olması ve buna bağlı olarak iktidar üzerindeki yargı denetiminden rahatsızlık duyması ile alakalıydı (Tanör, 1968). Anayasal denetim çoğunluk ve azınlık partilerini farklı şekillerde etkilemekteydi. Muhalefet için anayasal yargı, sadece geçmişin anti-demokratik yüklerinden kurtulmanın bir aracı değil, aynı zamanda Meclis'te çoğunluğu elinde bulunduran hükümetin yasama ve yargı üzerindeki etkinliğini azaltmak için bir fırsattı. İktidar partisi içinse anayasal yargının biri olumlu, biri olumsuz iki rolü vardı. Bir yandan, muhalefetten gelebilecek anayasaya aykırılık iddialarının Meclis'te uzun

olsaydı, darbe gerçekleşmeyebilirdi. Bu görüş sadece “Merkez” partiler tarafından değil, ileride AYM'yi sıklıkla eleştirecek olan AP temsilcileri tarafından bile dile getiriliyordu. Bkz. Cevat Önder'in konuşması: (MMTD, 1962a: 15). Gene AYM'nin varlığının ikinci bir darbeyi önleyebileceğini savunan bir görüş için bkz. Kadri Erdoğan'ın konuşması: (MMTD, 1962b: 222).³ Örneğin 1964'te Bağcıoğlu, AP olarak AYM'nin görevini yerine getirirken “büyük bir dirayet ve olgunlukla yaptığına ve (hukuk dışı) mülâhazalara yer vermeden Demokratik Parlamenter rejimin bekası ve Anayasa Düzeninin devamı için bu pek şerefli vazifesine devam edeceğine ve Türkiye Cumhuriyeti'ni, (hukuk devleti) içinde kalabilmenin teminatını sağlayan (üstün bir organ) olarak daima koruyacağına ve hayırlı hizmetler ifa edeceğine” inandıklarını belirtmişti (MMTD, 1964: 185). Gene 1965 yılında Demirel AYM'nin bağımsız ve tarafsız bir organ olduğu konusunda hiç kimsenin şüphesi olmadığını söylemekteydi (MMTD, 1965: 291). 1966'da Bağcıoğlu AP olarak Mahkemenin “her türlü tesirden uzak, objektif kıstaslarla hareket eden, hukuk dışı görüşlere kararlarında asla yer vermeyen, yüksek vasıfları her zaman, herkesçe kabul edilen bir bünyeye sahip olarak şerefli vazifesine devam edeceğine” inandıklarını söylemişti (MMTD, 1966: 156).

tartışmalara yol açmasını önleyebilecek bir araçtı, diğer yandan kararlarını engelleyebilecek bir kurumdu.

1961 Anayasası'nın belirleyici niteliklerinden biri, yasa tasarılarının kabul edilmesi için uzun ve ayrıntılı bir parlamenter müzakere süreci tanımlamış olmasıydı. İktidar partilerinin siyasal programlarını hızlıca hayata geçirmelerini engelleyen bu durum, meclis çoğunluğunu sınırlamaya yönelik geçmiş deneyimlere dayanan kasıtlı bir uygulamaydı. Bu düzenlemelerden yararlanan muhalefet anayasada yer alan usullere göre çıkmayan kanunlar için AYM'ye başvurarak hükümet politikalarını geçersiz kılmaktaydı. Bu anlamda anayasal yargı, iktidardaki partiler için bir engeldi. Diğer yandan meclisteki tartışmaları kısa tutabilmek için bir araçtı. Siyasi projelerini bir an önce gerçekleştirmek isteyen iktidar partileri, muhalefete anayasaya aykırılık tartışmalarını kısa tutmasını ve bu usul meselelerini AYM'ye havale etmesini tavsiye etmekteydi. Bu taktik hem CHP hem de AP tarafından kullanılmaktaydı. Örneğin muhalefetin işverene lokavt hakkının tanınmasının anayasa aykırı olduğu eleştirisine, iktidarda bulunan CHP'nin Çalışma Bakanı Ecevit muhalefetin bu iddiayı AYM'ye taşıyabileceğini söyleyerek cevap vermişti (MMTD, 1963: 463 ve 481). Benzer şekilde muhalefetin anayasaya aykırılık iddialarına veya demokrasinin geleceğine yönelik endişelerine Başbakan Demirel şöyle yanıt vermişti:

Demokratik düzen, zincirleme şekilde bütün meseleleri içinde halleden bir düzendir. Türkiye Büyük Millet Meclisinden kanunlar çıkar. Bu kanunlar Anayasaya uygun değilse bir buhran doğar mı? Doğmaz. Niçin? 1961 Anayasası bunun cevabını getirmiştir. Gidersiniz Anayasa Mahkemesine (MMTD, 1965: 283).

Böylece anayasal denetim yalnızca muhalefetin iktidarı sınırlamak için kullandığı bir araç değil, aynı zamanda iktidarın anayasaya aykırılık tartışmalarını kısaltmak için kullandığı bir araçtı. Bu nedenle anayasal denetimin varlığı, yarattığı sorunlara rağmen iktidarlara da hoşnutlukla karşılanmaktaydı. Bu araçsal yaklaşım, AYM'nin siyaset sahnesinde giderek daha önemli bir aktör olmasına ve Meclis ile AYM arasında çatışmaların doğmasına yol açmaktaydı. Bu sorun siyasal programını hızla gerçekleştirmek için yasa yapım usullerini göz ardı etmek konusunda daha cesur davranan AP iktidarı döneminde daha belirginleşti. Mahkemenin daha sık iptal kararları almasıyla, AP ile AYM arasındaki ilişkiler gerginleşti. AP'nin AYM'ye yönelik eleştirileri iki noktada yoğunlaşıyordu: AYM'nin sol ideolojilere müsamaha göstermesi ve Meclis'in iradesini sınırlaması.

AP'nin AYM'nin sol tehditlere karşı yeterince temkinli olmadığı eleştirileri Mahkeme'nin birkaç farklı kararına dayanıyordu. İlk olarak, Mahkeme 1965 yılında Türk Ceza Kanunu'nun 141-142. maddelerinin anayasada tanımlanan

düşünce özgürlüğüne aykırı olmadığına hükmetti ve TİP'in açmış olduğu iptal davasını reddetti (AYM E.S: 1963/173 K.S.1965/40). Gerekçesi açıklanmadan duyurulan bu karar ilk başta AP tarafından coşkuyla karşılanmıştı. Fakat neredeyse iki yıl sonra yazılan gerekçede Mahkeme, anayasa ile güvence altına alınan ifade ve örgütlenme özgürlüğünün komünist/sosyalist görüşleri ve partileri koruyup korumadığını belirlerken, demokratik sosyalizm ile komünizm arasında bir ayırım yaparak, proletarya diktatörlüğü fikrine dayalı komünizm ve komünist propagandanın anayasa tarafından korunamayacağını, demokratik usullere sadık kalan sosyalizm ve sosyal demokrasinin korunabileceğini savundu. Sosyalizm ile komünizm arasında temel bir fark görmeyen AP, AYM'nin devleti ve rejimi komünist tehditlere karşı savunmasız bıraktığını ileri sürdü.⁴ AP ile AYM arasındaki bir diğer önemli gerilim ise TİP'in kapatılması ile ilgiliydi. TİP'i demokratik rejime yönelik başlıca tehditlerden biri olarak gören AP, Mahkemeye TİP'in kapatılması çağrısında bulunmaktaydı (Milliyet, 1966a). Bu çağrılar, TİP'in Kürt meselesi hakkındaki görüşleri yüzünden 1971 Müdahalesi döneminde kapatılmasına kadar yanıtız kaldı. Bu arada ise TİP, hem AYM'nin demokratik sosyalist partilere cevaz veren kararına dayanarak meşruiyetini korudu, hem de anayasal yargıyı hükümetin politikalarını denetlemek için etkili bir araç olarak kullandı.

AP ve Mahkeme arasındaki anlaşmazlığın bir diğer nedeniyse Meclis'in yetkilerinin sınırlanmasıyla ilgiliydi. Bu anlaşmazlık, Mahkemenin 1968 yılında verdiği Seçim Yasası ile ilgili tartışmalı iptal kararına (AYMK E.S. 1968/15 K.S. 1968/13) kadar öne çıkmadı. AP'nin bu karara tepkisini açıklamak için Mahkemenin bu yasaya yönelik daha önceki tutumunu incelemek gereklidir. TBMM 1964 yılında nisbi temsil sisteminin Senato seçimlerine uygulanmasını öngören bir kanunu kabul etmişti. AP bu düzenlemenin anayasaya aykırı olduğunu söyleyerek AYM'ye başvurdu. AYM seçim sistemi konusunda nihai yetkinin TBMM'ye ait olduğunu belirterek AP'nin iptal talebini reddetmişti (AYMK E.S. 1964/26 K.S. 1966/1). Gene 1965'te AP'nin muhalefetine rağmen, CHP ve YTP gibi partilerin desteğiyle TBMM seçim kanunda değişikliğe giderek, "milli bakiye" sistemini kabul etmişti. 1965 seçimleri bu usulle yapılmış, bu seçim sistemi sayesinde TİP de dahil olmak üzere pek çok küçük parti Meclis'te temsil edilmişti. 1968'de AP'nin öncülüğünde seçim sisteminin tekrar çevre barajlı D'Hondt sistemi olarak değiştirilmesinden sonra, TİP yasanın iptali için Mahkemeye başvurdu. Mahkeme raportörünün yasayı anayasaya uygun bulmasına, Mahkemenin daha önce almış olduğu karara ve Demirel'in olası iptal kararını tanımama niyetinde olduğunu açıklamasına rağmen (Milliyet, 1968a), Mahkeme, seçim çevresi ile ilgili hükümleri, seçim barajının eşitlik ilkesine aykırı

⁴ AP'nin bu konudaki tutumu için bkz. Milliyet, 1967.

olduğu gerekçesiyle iptal etti. Bu karar muhalefet partileri tarafından memnuniyetle karşılandı (Milliyet, 1968b). Bu kararın ardından AP AYM'ye yönelik eleştirilerini sertleştirdi. Artık sadece Mahkeme kararları değil, Mahkemenin Parlamento karşısındaki konumu ve yetkileri de sorgulanmaktaydı. Demirel Meclis ve AYM arasındaki çatışmayı şöyle açıklamaktaydı: “Meclislerin üstünde hiçbir mahkeme yoktur. (...) Anayasa Mahkemesi kanun yerine geçecek tedbir alamaz. Şayet Anayasa Mahkemesini Meclislerin üstüne çıkarırsanız bu halk meydanlarda bizi dinlemez, demokrasi olmaz. O, yargıçlar devrinde olur” (Ekmekçi, 1968). AP, demokraside nihai kararın seçimle gelen Parlamento'ya ve onun içinden çıkan hükümete ait olması gerektiğini savunarak AYM'yi ve diğer yargı organlarını eleştirmekte ve “milli şura” aykırı hareket etmemeleri konusunda uyarmaktaydı (Milliyet, 1966b). Bu eleştirilere cevaben, yargı üyeleri sessizliklerini bozdukları nadir anlarda, hükümetin yargı kararlarına uyma konusundaki isteksizliğinden duyduğu endişeyi dile getirmekte ve hükümeti kuvvetler ayrılığını benimsemeye davet etmekteydi.⁵

Yargının bu endişesi, bütün muhalefet partileri tarafından “Merkez” veya “Çevre” olarak konumlandırılmalarından bağımsız olarak- paylaşılmaktaydı. Bu dönemde AP'nin AYM yönelttiği eleştiriler TBMM ile AYM arasındaki yetki dağılımına ve “halkın gerçek temsilcisi kimdir?” sorusuna yönelik olsa da yargı ile muhalefet partileri arasındaki ilişki de sorgulanmaktaydı. AP'nin bu bağlamdaki ana hedefi, anayasa yargısını etkin bir şekilde kullanan ve AP'nin Mahkeme kararlarına uymaktaki isteksizliğini eleştiren rakibi CHP'ydı. AP, CHP'yi Mahkemenin hamisi olarak hareket etmekle suçlamaktaydı. (Demirel, 1969: 75). Buna karşılık, CHP AP'nin AYM ile mücadelesini “keyfi ve partizanca bir idare” arayışı olarak yorumlarken (MMTD, 1968d: 513), Millet Partisi de benzer şekilde bu çatışmanın nedenini “tek parti hakimiyeti altında zümre saltanatı kurma” (MMTD, 1968e: 83) isteğinde bulmaktaydı. Bu nedenle muhalefet AP'nin eleştirileri karşısında Anayasa Mahkemesinin kararlarını Meclis kürsüsünde savunmakta ve AYM'nin varlığını desteklemekteydi. Muhalefet açısından anayasal yargı demokrasi için vazgeçilmezdi ve AP demokrasinin bu temel mekanizmasını benimsememekteydi.

Muhalefetin bu eleştirilerine yönelik olarak ise AP 1960'ların sonunda ikircikli bir tutum izlemekteydi. Bir yandan AP'nin Mahkemeye karşı olduğu, demokrasiyi benimsemediği iddiaları reddediliyor (MMTD, 1968b: 45) ve bu doğrultuda AP'li vekillerin de AYM'nin kuruluşu için olumlu oy verdiklerini hatırlatılıyordu (MMTD, 1969: 632). Diğer yandan, AYM'nin kimi kararları sert

⁵ Örnek olarak, Danıştay İkinci Odası başkanı tarafından yazılan gazete makalesine bkz. Erdoğan, 1969.

bir dille eleştiriliyor ve AYM “Meclisin elini kolunu bağla(yan), icrayı felce uğrat(an)” bir kurum olarak tanımlanıyordu (MMTD, 1969: 411). Bu ikircikli tutum 1970’lerden itibaren, siyasal iktidar ile AYM arasındaki çatışmanın keskinleştiği ve AYM’nin sadece tekil kararlarının değil, varlığının da sorgulandığı bir noktaya evrildi. AP sözcüsü Fuat Avcı şunları söylüyordu: “Parlamentosuz bir demokrasi olamaz ama Anayasa Mahkemesi olmayan demokrasiler vardır. Yani şartlar gerektiriyorsa TBMM Anayasayı değiştirebilir ve Anayasa Mahkemesinin gereksiz olduğuna karar verebilir (MMTD, 1971d: 265). 1970’lerin başında AP Mahkemenin yapısının ve yetkilerinin yeniden tanımlanması gerektiğini savunuyordu. Ancak Meclis içerisinde bu yönde net bir irade yoktu. Bu irade 12 Mart döneminde kısmen oluşacaktı.

2. 12 MART: DEĞİŞEN İTTİFAKLAR VE ÇATIŞAN SÖYLEMLER

1971 Müdahalesi AP hükümetini istifaya zorlamış olsa da o dönemde kurulan TSK destekli hükümetler AP'nin 1960'ların sonunda savunmuş olduğu yargı ile siyasi iktidar arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesi gerektiği görüşünü paylaşmaktaydı. Bu görüş ilk olarak 12 Mart döneminin ilk başbakanı Erim'in AYM'nin yeni seçilen başkanıyla bir araya gelmesiyle gün yüzüne çıktı. Başbakanların göreve yeni başlayan yüksek yargı mahkeme başkanlarıyla görüşmesi alışılmış bir durumdu. Bu görüşmeyi benzersiz kılan toplantının AYM binasında değil, Başbakanlık ofisinde gerçekleşmiş olmasıydı (Milliyet, 1971). AYM'nin başkanını ziyaret etmek yerine davet etmek sembolik olarak önemliydi; AYM halen önemli bir kurumdu, ancak güç dengesi değişmişti. Bu toplantıyı Erim hükümetinin siyasi partilere sunduğu Anayasa değişikliği taslağı izledi.

Tasarı AYM ile ilgili değişiklikler de içermekteydi. İlk olarak, tasarıyla iptal davası açabilecek aktörlerin sayısını sınırlandırılmaktaydı. Taslak, TBMM’de grup kuramayan küçük partilerin Mahkemeye başvurusunu engellemeyi hedeflemekteydi ve bu nedenle, Parlamento tartışmaları sırasında, sadece iki milletvekili tarafından eleştirildi; TİP’ten Mehmet Ali Aybar ve Alevi azınlığa hitap eden küçük bir parti olan Birlik Partisi’nden Haydar Özdemir (MMTD, 1971d: 513–4). İkinci olarak, bu öneriyle yazılı bir gerekçe olmaksızın Mahkeme kararlarının açıklanması yasaklanmaktaydı. Özellikle Mahkeme kararının yazılmasının geciktiği kimi kritik davalarda çoğunluk partisinin elini rahatlatacak bu düzenleme AP tarafından talep edilmekteydi. Bunların yanı sıra ara dönemin diğer TSK destekli hükümeti olan Melen hükümeti, anayasa değişikliklerinin ancak usule ilişkin gerekçelerle incelenebileceğini belirterek Anayasa incelemesinin kapsamını sınırlamak için başka bir öneri daha hazırladı. Rejimin tek koruyucusunun aslen Meclis olduğu savıyla gerekçelendirilen bu öneri, ciddi bir muhalefet olmaksızın (Milliyet, 1972a: 9) Meclis tarafından kabul edildi. Tek

eleştiri, AYM tarafından kapatılan TİP üyesi Aybar'dan geldi. Aybar, bu değişikliği hukukun üstünlüğü ilkesinden geriye doğru atılmış bir adım olarak tanımladı (MMTD, 1971: 512–3), fakat argümanları Meclis'teki partilerce desteklenmedi. Bu süre zarfında AP, üniversitelerin ve yüksek mahkemelerin işlevleriyle ilgili yasaların iptali için AYM'ye başvurma haklarının ortadan kaldırılması ve iptal kararı için üçte iki çoğunluk kuralı gerekliliğinin getirilmesi gibi AYM'nin etkinliğini daha fazla kısıtlayabilecek başka değişiklikler talep etti (Milliyet, 1972b: 9). Ancak, CHP bu taleplere karşı çıktı ve yasalaşmasına engel oldu.

12 Mart Dönemi, anayasada önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. Hem anayasal haklar ve özgürlükler hem de yargı bu değişikliklerden etkilendi. Değişiklikler Meclis eliyle gerçekleştirilmişti fakat Meclis'in bağımsız iradesini yansıtmamaktaydı. Tanör'ün belirttiği üzere, anayasa değişiklikleri TSK tarafından talep edilmekteydi ve “siyasiler, Anayasa değişikliği konusunda asıl söz ve inisiyatif sahibi olmaktan uzaktılar” (Tanör, 1968: 37). Ayrıca değişikliklerin Meclis tarafından kabul edilmesi, ilerleyen yıllarda bu değişikliklerin ona oy verenler tarafından güçlü bir şekilde benimsenmesini de garantilemedi. Değişiklikler, AP'nin ve ondan kopmuş olan Demokratik Parti'nin taleplerini yansıtmaktaydı (Ünsaldı, 2008). Tasarıya oy veren CHP için ise durum daha karmaşıktı. Temel hakların ve özgürlüklerin korunması ve sosyal devlet anlayışının geliştirilmesini savunan CHP'nin sosyal demokrat kanadının özelemleriyle çatışmaktaydı. Bu kesimin Anayasa değişikliklerinin bir kısmına evet oyu vermesi İnönü'nün ağırlığını koymasıyla mümkün olmuştu.⁶ 1972 yılında CHP'nin liderliğinin Ecevit'e geçmesinden ve partinin sol siyasete daha da yaklaşmasından sonra CHP, 12 Mart dönemi anayasa değişikliklerine karşı daha eleştirel bir tutum benimsedi ve TSK tarafından talep edilen kimi değişikliklere direndi. Hatta 1972 yılının sonunda TSK destekli teknokratik hükümetten çekilerek, toplumsal muhalefeti –üniversiteler, sendikalar, meslek odaları, barolar– anayasa değişikliklerine direnmek ve anayasayı savunmak için geniş katılımlı gösteriler düzenlemeye davet etti (Hitay, 1972). Kısacası, 1972'de CHP, TSK'nın ve sağ partilerin desteklediği politikalara direnirken, sola eğilimli toplumsal aktörlerle bir ittifak arayışına girdi. Bu Migdal'ın kuramına uygun bir biçimde, CHP'nin statik bir aktör olmadığını, aktörler-arasındaki etkileşim

⁶ Bu tarihe kadar CHP özellikle AP tarafından istenilen Anayasa değişikliği taleplerine karşı durmuş ve 1961 Anayasasını savunmuştu. Bu nedenle İnönü'nün değişiklikleri parti grubuna kabul ettirebilmesi kolay olmamıştı. İnönü CHP'li milletvekillerini ikna etmek ve CHP'nin desteğini meşrulaştırmak için iki farklı argüman kullanmıştı. İlki bu değişikliklerin kamuoyu tarafından desteklenmesiyken, ikincisi TSK'nın değişiklikler konusunda ısrarcı olmasına dayanıyordu (Hürriyet, 1971a, 1971b).

sürecinde, kimliğinin, motivasyonlarının, stratejilerinin ve kurduğu ittifakların değiştiğini göstermektedir.

Aynı zamanda bu gelişmeler aslında TSK ve 27 Mayıs Darbesine destek olan CHP, aydınlar, üniversiteler arasındaki ilişkinin nasıl dönüştüğünü de göstermekteydi. Tanel Demirel'in de belirttiği üzere bu dönemde yaşananlar "umutlarını Atatürkçü/ilerici askeri rejime bağlayan gruplar ve CHP ile TSK arasında 27 Mayıs ile pekiştirilen ve o vakte kadar problemlili bir biçimde olsa da devam eden bağı zedeledi" (Demirel, 2009: 438). Bu değişiklik 12 Mart Müdahalesiyle birdenbire gerçekleşmemişti; aslında 1960'ların ikinci yarısından beri var olan siyasal ve toplumsal gelişmelerin bir ürünüydü. 1972'de Ecevit'in liderliğinde CHP'nin sola kaymasıyla bu ilişki tamamen kopma noktasına geldi. Ecevit liderliğinde CHP'nin "ortanın solu" anlayışı, toplumsal eşitliğe ve demokrasiye öncelik veren bir sosyal demokrasi fikrine dönüştü (Ağtaş, 2007: 204). Bu anlayış askeri darbe fikrini reddetmekte, parlamenter demokrasinin korunmasını hedeflemekte, anayasal hak ve özgürlükleri vurgulamaktaydı. Ortanın solu sloganının yeniden tanımlanmasının getirdiği bir diğer değişiklik ise CHP'nin popülist bir mobilizasyon stratejisi benimseyerek, parti ve halk arasındaki mesafeyi kapatmak istemesiydi (Ağtaş, 2007: 204). Ecevit'e göre CHP "bürokratik ve soğuk yüzlü devlet imajını" geride bırakmalı ve "halka gitmeli(ydi)" (Ecevit 1966, 72). Halka ulaşmak hem tepeden inme bir modernleşmeyi savunan devlet eliti partisi imajının terkedilmesini, hem de halkın taleplerini duyan ve halkla bütünleşebilen bir örgütlenme kapasitesini ve mobilizasyon stratejisini gerektirmekteydi. Bu nedenle CHP hem yerel örgütlerini güçlendirmeyi hem de sendikalar, aydınlar, öğrenci hareketleri ve meslek örgütleriyle sıkı bağlar kurmayı hedeflemekteydi.

CHP'nin benimsediği bu yeni siyaset anlayışı sol ideolojileri ve yaygın toplumsal hareketleri rejimin devamlılığı için bir tehdit olarak gören TSK tarafından hoş karşılanmamaktaydı. TSK'nın sol tehdidi yeterince önemsemediğini düşündüğü tek aktör CHP değildi. Yargı da bu eleştirilerden payını almaktaydı. Örneğin 1972 yılında TSK, siyasal parti liderlerine ve yüksek mahkeme hakimlerine bir brifing vermişti. Brifingde TSK siyasal parti liderlerini ve hakimleri anarşist ve komünist tehdide karşı uyanık olmaları konusunda uyarıyordu. Siyasal partilerden devletin güvenliği için istenen Anayasa değişikliklerinin kabul etmesini, DGM'lerin kurulmasını ve daha önce AYM tarafından iptal edilen uzun gözaltı süreleri ile ilgili düzenlemelerin yeniden Meclis gündemine talep etmişti (Hürriyet, 1972). Siyasal partiler içerisinde eleştirilerin esas muhatabı bu değişikliklere Meclis içerisinde direnen CHP iken, yüksek yargıda ise bu değişikliklerin kimini iptal eden veya iptal etme potansiyeli bulunan AYM idi.

TSK'nın sol hareketlere yönelik bu endişesi, onu, benzer bir tehdit algısına sahip sağ siyasal partilere ve özellikle AP'ye yaklaştırdı. Bu süreçte Demirel, TSK ve AP arasındaki ilişkileri yeniden tanımlamak istedi. Demirel bir yandan CHP ve TSK arasında var olan tarihsel bağı koparmayı (Ünsaldı, 2008: 81), diğer yandan TSK ile AP arasındaki ilişkileri iyileştirmeyi hedefliyordu. Bu çerçevede, dine yaptığı vurguya rağmen, parti içinde tarikatların rolünü azalttı ve AP'nin TSK için daha güvenilir bir aktör haline gelmesini sağladı (Kayalı 2000, 134). Aynı zamanda 1965 seçimleri sırasında bünyesinde en çok emekli askeri milletvekili olarak barındıran parti AP'ydi (Ahmad, 1977: 192). Seçimden sonra AP askerlerin ekonomik durumunu iyileştiren düzenlemeler yaptı (Karpas, 1972: 365). Sonuçta, Migdal'ın Toplum-içinde-Devlet Kuramıyla paralel bir şekilde, 12 Mart Döneminde aktörler-arası etkileşim sürecinde TSK'nın pozisyonu, motivasyonu ve diğer aktörlerle ilişkisi dönüştü. Bu dönemde sol hareketlerin güçlenmesi ve CHP'nin sola kaymasıyla, TSK ve CHP arasındaki bağlar zayıfladı. AP'nin anti-komünist söylemi ve devlet iktidarının güçlendirilmesi için 1961 Anayasası'nın tadil edilmesi gerektiği argümanı ise AP ve TSK'yı birbirine yakınlaştırdı.

Eski ittifakların çözüldüğü, yeni ilişkilerin kurulduğu bu ortam yüksek yargıyı da etkilemekteydi. Bu dönemde, yüksek mahkemeler kendilerini savunma pozisyonunda buldular. Hem sağ partiler hem de 12 Mart hükümetleri tarafından, devlet otoritesini zayıflatmakla suçlanmaktaydılar. TSK ve sağ siyasal partiler – özellikle AP ve Demokratik Parti– 1961 Anayasası'nın getirdiği kuvvetler ayrılığı prensibinin, Parlamento'ya ve yürütmeye meydan okuyan aşırı güçlü bir yargı yarattığı fikrini paylaşmaktaydı. Bu durumu AP Milletvekili Seyfi Öztürk şu şekilde dile getirmekteydi:

1961 Anayasası siyasi iktidarların mutlaka sınırlanması lâzımdır fikrinden hareket edilerek hazırlandı. Ama on yıllık tatbikat devresinde gördük ki, siyasi iktidarların, Montesquieu'nün deyimi ile sınırlanması bir tarafa frenlenmesi yapıldı. (...) 1961 Anayasası, birçok sorumluluklar yüklediği Hükümete, kâfi miktarda yetki vermemiş, yetki ile teçhiz kılmamıştı. Tatbikat gösterdi ki, (...) yargı teminatı ile, yargının istiklâli ile yapılmak istenen şeyin ötesinde bir hâkimler Devleti kuruldu, bir yargıçlar Devleti kuruldu, icra yargı vesayeti altına girdi, hattâ Parlâmento yargı vesayeti altına girdi (MMTD, 1971e: 326).

Sağ partilere göre bunun sonucu, sadece milli iradeyi temsil eden Meclis'in değil, aynı zamanda yürütmenin zayıflatılmasıyla devletin de güçsüz bırakılmasıydı (Demirel, 1973: 33). Yargının gölgesinde etkin bir şekilde hareket edemeyen yürütme, “devleti yıkmaya yönelik anarşist hareketler” olarak değerlendirilen sol ve sosyalist hareketlere ve siyasal şiddete karşı etkisiz kalmaktaydı. Bu nedenle bu partiler hakimleri devleti koruma görevini ifa etmeleri

konusunda uyarmaktaydı.⁷ Bu görüş, yukarıda bahsedilen yüksek yargı üyelerine verilen brifingden de anlaşılacağı üzere, TSK tarafından da paylaşılmaktaydı. TSK ve yüksek mahkemeler arasındaki bu çatışma, Migdal'ın da işaret ettiği gibi devlet organlarının bütünlüklü bir yapı olmadığını ve farklı motivasyonlara sahip olabileceklerini göstermektedir. Farklı motivasyonlara sahip bu kurumlar, zaman zaman birbirleriyle çatışmakta ve farklı siyasal, toplumsal aktörlerle yan yana gelmekteydiler

Bu suçlamalara karşı yüksek mahkeme mensupları çoğunlukla sessiz kalmaktaydılar, ancak sessizliklerini bozduklarında mevcut durumun suçlusu olarak siyasi otoriteyi, özellikle Demirel hükümetini işaret etmekteydiler.⁸ İlk bakışta, 1971 Müdahalesinden sonra, yargı ile AP arasındaki gerginliğin, muhtemel AP hükümetleri lehine çözülmüş olması beklenebilirdi. Sonuçta AP'nin uzun süredir devam eden kimi özlemleri, yargının gücünü sınırlayan bir dizi Anayasa değişikliği ile gerçekleşmişti. Bu Anayasa değişiklikleri, AP döneminde değil, "Merkez" kampta görülen TSK destekli teknokratlar hükümetleri döneminde gerçekleşmişti, böylece yeni bir kamplaşmanın işaretleri belirmişti. Ancak, değişiklikler AP'nin taleplerini sadece kısmen karşılıyordu. 1971-73 değişiklikleriyle 1961 Anayasasının kurduğu siyasi rejim derinden etkilendi; önemli kurumları zayıfladı, ancak ortadan kalkmadı. Yargının gücü azaltıldı, ancak yargı bağımsızlığı korundu. Aynı zamanda hakimler de yetkilerini korumak için zaman zaman 1971-73 döneminde getirilen sınırlamalara direnmekten kaçınmadılar. Bu durum ileride siyasal ve toplumsal muhalefetin siyasal iktidarı sınırlamak, hükümet politikalarına etki edebilmek ve yürütmeyi sorumlu tutabilmek için yargı yolunu sık sık kullanmasına izin verecekti. Bu özellikle AYM için geçerliydi. Siyasal ve toplumsal aktörler sık sık AYM'ye başvuracaktı. Böylece AYM hem siyasal ve toplumsal mücadelelerin gerçekleştiği bir alan, hem de bu mücadelelerle şekillenen bir aktör olarak ortaya çıkacaktı. Bu da aşağıda anlatılacağı üzere anayasal yargıyla alakalı yeni çatışmalara ve gruplaşmalara yol açacaktı.

3. ASKERİ MÜDAHALENİN ARDINDAN: SİYASAL ÇATIŞMALARIN ODAĞINDAKİ AYM

1970'ler boyunca siyasal çatışma genel olarak sağ-sol ekseninde cereyan etmeye devam etti. Meclis içinde bu çatışma, TİP'in kapatılmasından sonra solun tek temsilcisi haline gelen Bülent Ecevit'in liderliğindeki CHP ile AP'nin liderliğinde Milliyetçi Cephe adı altında bir araya gelen sağ partiler arasında bir

⁷ Bu konuda AP'li Mat'ın konuşmasına bakınız (MMTD, 1971b: 320).

⁸ Bu konuda AYM'nin emekli üyesi Feyzullah Uslu'nun ve Yargıtay üyesi Yavuz Okçuoğlu'nun gazete yazıları örnek gösterilebilir (Uslu, 1971; Okçuoğlu, 1971).

çekişme olarak tezahür etmekteydi. 12 Mart döneminde Anayasa önemli ölçüde değişmişti, gene de 1970-1980 arasında politik tartışmalar Anayasa sorunu üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmış ve güçler ayrılığı prensibinin yürütme lehine yeniden düzenlenmiş olmasına rağmen, sağ partiler ve özellikle AP hala bu değişiklikleri yetersiz bulmaktaydı. CHP ve sola eğilimli toplumsal aktörler -sendikalar, meslek örgütleri, öğrenci hareketleri ve sol entellektüeller- ise, anayasal değişikliklerin demokrasiyi zayıflattığını belirtmekte ve kimi yasaların Anayasanın ruhuna aykırı olduğunu savunmaktaydı. AYM, Anayasaya aykırı bir şekilde haklarının gasp edildiğine inanan gruplara mücadele edebilecekleri bir alan açıyordu. Bu nedenle, 1970'ler boyunca AYM siyasal tartışmalarda adından sıkça söz edilen kilit bir aktör olmaya devam etti.

AYM'nin önemli bir aktör olarak belirmesinin diğer nedeni de hakimlerin yargıyı kısıtlayan düzenlemeleri gevşetme eğilimiydi. Bunun ilk örneği 1974 yılında, Anayasa'nın Yıldönümü kutlamaları sırasında, AYM Başkanı Muhittin Taylan'ın verdiği demeçte görüldü. Taylan konuşmasında 12 Mart döneminin Anayasa değişikliklerine atıfta bulunarak, yargı üzerindeki kısıtlamaların Anayasa'dan çıkarılması gerektiğini belirtmekteydi (Milliyet, 1974a). AYM üyeleri bu dönemde, özellikle Anayasa değişikliklerinin ancak usul yönünden denetlenebileceğini belirten değişikliğe odaklanmaktaydılar. Bu değişiklik, daha önce de açıklandığı gibi, bütün partilerin uzlaşısıyla kabul edilmişti ve tasarıya yönelik tek itiraz Aybar'dan gelmişti. İlerleyen yıllarda Mahkeme bu sınırlamayı geçersiz kılacak bir yorumu benimsedi. Mahkeme devlet şeklinin cumhuriyet olduğu hakkındaki 9. Maddedeki değiştirilemezlik ilkesinin, Anayasanın 1. ve 2. Maddesindeki ve başlangıçtaki temel ilkelerle tanımlanan Cumhuriyete gönderme yaptığını söyleyerek ve buna yönelik bir denetimi de usulle ilgili bir koşul olarak tanımladı. Böylece bir dizi kararla Anayasa değişikliklerinin Anayasaya uygunluğunu denetlemeye devam etti (AYMK: E.S. 1976/38 K.S. 1976/46; AYMK: E.S. 1976/43 K.S. 1977/44; AYMK: E.S. 1977/82 K.S. 1977/117; AYMK: E.S. 1976/43 K.S. 1977/4). Bu kararlarla Mahkeme, yetkilerini yasa koyucunun beklentilerinin dışında genişletti. Bu durum, 12 Mart dönemi Anayasa değişikliklerini eleştiren ve değişikliklerinin yalnız usul yönünden denetlenmesini "büyük bir talihsizlik" olarak adlandırılan CHP tarafından memnuniyetle karşılandı (MMTD, 1974: 420). Sağ siyasal partiler ise bu yorumu ağır bir biçimde eleştirdi.

Bu dönemde sağ siyasal partilerin AYM'ye yönelik temel eleştirisi AYM'nin kararlarında "bir nevi yasama meclisi hüviyetine bürünerek, yeni kurallar koymak suretiyle" yetki aşımında bulunduğuydü.⁹ AYM'nin sadece yasaların Anayasaya

⁹ Bkz. DP'li İzme'nin konuşması (MMTD, 1973: 200).

uygunluğunu denetlemekle kalmadığı, bizatihi yasama yerine geçerek onun yerine karar verdiği, böylece hem yasama hem de yargı yetkisini kendinde topladığı öne sürülmekteydi. Bu konuda en ağır eleştiriler AP sıralarından gelmekteydi. AP'ye göre, seçilmemiş üyelere oluşan ve kararları denetlemeyen AYM sık sık kuvvetler ayrılığının sağladığı korumayla Parlamento'nun yetkilerini gasp etmekteydi. Bu durum kuvvetler ayrılığı prensibinin pratikte kuvvetler birliğine dönüşmesine ve bütün gücün yargıda toplandığı bir sistemin doğuşuna -hakimler diktatoryasına- kapıyı aralamaktaydı (MMTD, 1975a: 625). Bu eğilime karşı Meclis'in direnmesi gerektiğini söyleyen AP, bunu sağlamak için çeşitli mekanizmalar önerse de bunları hayata geçirebilecek çoğunluğu elde edemedi.

AYM'nin af kanunuyla ilgili kararı sonrasında (AYMK: E.S. 1974/19 K.S.1974/31) AYM'ye yönelik eleştiriler şiddetlendi. CHP ile MSP arasında kurulan koalisyon hükümetinin hedeflerinden biri siyasi suçluların salıverilmesine olanak sağlayacak olan bir af yasanının kabulüydü. Yasanın hem Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerinde komünist propagandayla ilgili olarak tanımlanan suçları, hem de siyasi amaçlı dini faaliyetle ilgili 163. maddeyi kapsamaması gerekiyordu. Fakat, yasanın son halinde, CHP'nin itirazlarına rağmen TCK 141. ve 142. maddeleri kapsam dışında bırakıldı. Bunun üzerine CHP, yasanın iptali için AYM'ye başvurdu. Mahkeme, yasanın içeriğini tartışmadan, yasaların yürürlüğe girmesi için öngörülen prosedürü izlemediği gerekçesiyle yasanın bir kısmını usul yönünden Anayasaya aykırı bularak iptal etti. Bu kararlar birlikte sol görüşlü hükümlüler de aftan yararlandı. Mahkemenin bu kararı, sağ siyasi partiler ve özellikle AP içinde büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. Sağa göre bu karar "Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi çoğunluğunun iradeleri hiçe sayılarak ve Cumhurbaşkanı'nın onayı atlanarak af yetkisinin fiilen kullanılması" anlamına gelmekteydi.¹⁰ Bu kararın sağ cemahtan yarattığı tepki o kadar büyüktü ki, kimi milletvekilleri kararı "Anayasayı ihlal suçu" olarak tanımladı ve karara imza atanların yargılanması gerektiğini iddia etti.¹¹ Sağ partilerin bu kararı eleştirmesinin altında yatan tek neden AYM'nin yetki aşımına giderek kendine ait olmayan bir yetkiyi kullanmış olması değildi. Sağ partiler aynı zamanda bu kararı bir güvenlik sorunu olarak da tanımlamaktaydılar. AP'li Gürsoy'un ifadesiyle bu kararlar AYM hakimleri "yetkileri olmamasına rağmen af ilan edip anarşistleri sokağa salıp kan dökülmesine sebep olmuşlardı. (...) Yurt bütünlüğünü tehlikeye atmışlardı" (MMTD, 1975b: 422). Sağ partilere göre bu karar Mahkemenin rejime yönelik sol ve anarşist tehdidi göz ardı ettiğini ve sola karşı daha hoşgörülü olduğunu kanıtlamaktaydı.

¹⁰ Bkz. Cumhuriyetçi Güven Partili Oğuz'un konuşması (MMTD, 1975b: 159).

¹¹ Bkz. AP'li Keskin'in konuşması (MMTD, 1977: 222).

Mahkemenin anarşizme kapı araladığı eleştirisi sadece af kanunu kararıyla sınırlı değildi. Benzer iddialar, Mahkemenin 1973 yılında Anayasa değişikliği ile kurulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) hakkındaki kararından sonra da ileri sürüldü. AYM, DGM'leri kuran kanunun bazı maddelerini, bu mahkemelerin yargı yetkisini Anayasa'da öngörülemeyen ölçüde genişlettiğini ileri sürerek hükümsüz kıldı (AYMK: E.S. 1973/46 K.S.1974/21). Daha sonra Mahkeme, anılan Kanunun değişik maddelerini usule ilişkin gerekçelerle farklı kararlarla iptal etti (AYMK: E.S. 1974/8 K.S.1974/19; AYMK: E.S. 1974/35 K.S.1975/126). DGM'lerin kurulması siyasal alanda önemli bir çekişme noktasıydı. TSK ve sağ partiler bu mahkemelerin kurulmasını rejimin ayakta kalması için bir gereklilik olarak görmekteyken, bu mahkemelerin sol muhalefeti ve sendikal hareketleri ezmek için kurulduğunu düşünen CHP -her ne kadar öncesinde bu mahkemeleri kuran Anayasa değişikliğine evet demişse de- bu mahkemeleri "Anayasanın ruhuna ihanet" olarak nitelendirmekteydi (MMTD, 1978: 125).

Bu dönemde sol ve sağ aktörler arasındaki bir diğer çekişme noktası da temel haklarla ilgili düzenlemelerdi. 1961 Anayasası'nın özgürlüklere ağırlık veren tutumunun devleti güçsüz bıraktığını düşünen sağ partiler özellikle düşünce ve örgütlenme özgürlüklerini kısıtlamayı hedeflemekteydiler. Haklara getirilen kısıtlamalar ise, gerek CHP tarafından iptal davası yoluyla, gerekse alt mahkemeler tarafından itiraz davası yoluyla AYM'ye taşınmaktaydı. Bu yasaların önemli bir kısmı gerçekten de AYM tarafından Anayasaya aykırı bulunarak iptal edilmekteydi. Örneğin, dernek kurma özgürlüğüne (AYMK: E.S.1973/3 K.S.1973/37), gösteri hakkına (AYMK: E.S.1973/33 K.S.1974/9; AYMK: E.S.1976/27 K.S.1976/51), DGM'lerin kurulmasına (AYMK: E.S.1973/46 K.S.1974/21; AYMK: E.S.1974/8 K.S.1974/19; AYMK: E.S. 1974/35 K.S. 1975/26) ve polis teşkilatının yetkilerine (AYMK: E.S. 1973/41 K.S. 1974/13) ilişkin yasalar iptal edildi. Bu bağlamda AYM, özellikle 1970'li yıllarda hak ve özgürlüklere, bir miktar koruma sağladı. Bu sağ siyasi partiler ile yargı arasındaki çatışmanın şiddetlenmesine yol açtı. Komünizme ve anarşizme karşı mücadeleyi şiar haline getiren sağ partiler, bu nedenle Mahkemeyi anarşiye karşı mücadelede verimsiz ve isteksiz bir aktör olmakla suçlamaktaydılar (Milliyet, 1976, 6).

Bu bağlamda sağ aktörlerce AYM'ye yöneltilen bir diğer eleştiri de AYM'nin sola müsamaha göstermenin de ötesinde, solu koruyan partizanca bir tutum içine girerek tarafsızlığını yitirdiği iddiasıydı.¹² Sağ siyasi partiler bu dönemde sık sık Mahkemeyi tarafsız olmaya çağırırmaktaydı. Bu çerçevede sağın eleştirilerinin hedefindeki tek aktör AYM değildi; CHP'nin de bu durumdan sorumlu olduğu

¹² Bkz. Milli Selamet Partili Köktaş'ın açıklamaları (MMTD, 1974: 216) ve Cumhuriyetçi Güven Partisinden Oğuz'un konuşması (MMTD, 1975b: 158).

savunulmaktaydı. Sağa göre, CHP sol/sosyalist bir ideolojiyi benimsemek ve radikal sol grupları desteklemenin yanı sıra, yargıyı, AYM'yi ve Anayasayı sömürmekteydi (Milliyet, 1975: 10). Ayrıca, sağ partiler CHP'nin Mahkemenin hamisi gibi davrandığını iddia ederek, Mahkemeden bu eğilimle mücadele etmesini talep etmekteydi (MMTD, 1975b: 172). Mahkemenin radikal sol kanat grupları (ve CHP'yi) koruduğu suçlamasının sıkça dile getirilmesi üzerine, 1977'de Cumhurbaşkanı Korutürk, tıpkı TSK'nın 12 Mart döneminde verdiği brifinge benzer bir şekilde, Yüksek Mahkeme başkanlarını çağırıp bir brifing verdi (Milliyet, 1977a). Toplantıda Korutürk, Milliyetçi Cephe hükümetinin endişelerini yargıya ilettili ve hakimleri sol gruplar hakkında daha katı olmaları konusunda uyardı. Yargı temsilcileri ise davaları mevcut yasalara göre karara bağladıklarını ve tarafsız davrandıklarını savunarak bu suçlamaları reddetti. Bu dönemde yargının hukukun üstünlüğü ilkesine yaptığı vurgu ve tarafsız olduğu konusundaki ısrarı sağ kesimleri ikna etmedi. Yargıya ve AYM'ye yönelik eleştirilerin dozu giderek arttı.

Bu tartışmalardan da görüleceği üzere, 1970'lerde AYM gene siyasal çatışmanın konusu ve öznesi haline geldi. Tıpkı 1960'larda olduğu gibi bir grup siyasal aktör Mahkemeyi milli iradeyi zayıflatmak ve sola hoşgörölü davranarak devleti güçsüz bırakmakla suçlarken diğer aktörler Mahkemenin aslında Anayasa ve hukuk içerisinde kaldığını söylemekte ve Mahkemeyi eleştirenlerin aslında denetimsiz bir yönetim arayışında olduklarını iddia etmekteydi. AYM de sağ partiler ve TSK tarafından kendine yöneltilen bu eleştirilere karşı, suskunluğunu bozduğu anlarda muhalefetin argümanlarıyla örtüşen argümanlarla kendini savunmaktaydı. 1970'lerde de tıpkı 1960'larda olduğu gibi, Mahkeme etrafında belli bir takım çatışma ve gruplaşmalar oluşmuştu. Argümanlar benzer kalsa da bu iki grubu ayıran temel eksen değişmişti. Bu sefer bu gruplar 1960'ların ikinci yarısında olduğu gibi iktidar ve muhalefet olarak değil, sağ/sol ekseninde bölünmekteydi. Bu süreçte TSK da tıpkı 12 Mart'ta olduğu gibi "Merkez" aktör olduğu öne sürülen CHP'ye değil "Çevre" olarak tanımlanan aktörlere yakın bir tutum benimsemekteydi. Bu dönemde Meclis içerisinde Mahkemenin en sağlam destekçisi CHP iken, Mahkemeye en ağır eleştiriler yönelten aktör de yine AP'ydii.

Sağın eleştirileri iki noktaya odaklanmıştı: Mahkeme, yürütmenin gücünü haksız bir şekilde sınırlayarak devlet otoritesini zayıflatmakta ve soldan gelen tehdidi görmezden gelerek devleti savunmasız bırakmaktaydı. Bu eleştiriler, "Milli irade" söyleminin ve anarşiye karşı mücadele vurgusunun güçlenmesiyle giderek yoğunlaştı. Millet'in tek ve yegâne temsilcisinin Parlamento olduğu ve "Milli irade"nin ancak Meclis tarafından temsil edilebileceği söylemi, anayasa yargısını ilgilendiren tartışmalarda sıklıkla kullanılmaya başladı. Özellikle AP bu dönemde anayasal denetimin millet egemenliği önünde bir engel teşkil ettiğini sık

sık dile getirmeye başladı. Demirel bu durumu “Anayasa Mahkemesi’ni siyasi karar veren, istediği zaman meclislerin iradesini aşan bir organ olmaktan çıkarmadıkça hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ve bunun TBMM’de tecelli ettiğini kimseye anlatamayız” diyerek açıklamaktaydı (Milliyet, 1974c: 6). Meclis’e atfedilen milletin iradesine sahip çıkma yükümlülüğü, AP’nin AYM’nin kararlarını göz ardı etmesini meşrulaştırmakla kalmıyordu, aynı zamanda kuvvetler ayrılığı ilkesine yönelik tartışmaları da tetikliyordu. Kuvvetler ayrılığı ilkesi doğrudan reddedilmese de kuvvetlerin birbirini denetlediği bir sistemin devletin varlığını tehlikeye atabileceği ima ediliyordu. AP’ye göre milletin iradesiyle özdeş olan Meclis iradesini yargı denetimine tabi tutarak sınırlayan kuvvetler ayrılığı ilkesi devletin tekilliğini zedelemekteydi. Bu nedenle millete karşı sorumlu olmayan kurumların statüsünün yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir (Milliyet, 1977b: 1). Buna Parlamento’yu denetleyen AYM de dahil edildi. Böylece, 1970’lerin sonunda Türk sağı AYM’yi çok ciddi bir şekilde eleştirmekteydi. En sert eleştirileri yönelten AP, AYM’nin demokrasinin önünde bir engel olduğunu ima etmeye ve varlığını sorgulamaya başladı.

Sağ partilerden gelen bu eleştiriler karşısında AYM’nin en önemli destekçisi CHP ve sol siyasete yakın sivil toplumdur. Bu aktörler sağ partilerin ve özellikle AP’nin eleştirilerini anayasasız bir devlet idaresi özleminin dışavurumu olarak yorumluyordu. Onlara göre AYM’nin yetkisini aştığı ve Meclis’in yetkilerini gasp ettiği iddiası temelsiz bir iddiaydı ve Mahkeme kararlarını beğenmemekten ileri gelmekteydi. AP’nin güçlü yürütme isteğinin altında yatansa “sorumsuz, (..) hukuk denetiminden kaçan ve korkan bir yürütme anlayışı(ydı)” ve “Anayasa Mahkemesine saldırmak hukuka, hakka saldırmakla eş anlamlı(ydı).” (MMTD, 1976: 389). Bu nedenle, Mahkemeyi savunmak hukuk devletini savunmaktır. CHP’nin ve sola eğilimli sivil toplum örgütlerinin Mahkemeye sağladığı bu destek Mahkemenin her zaman onların istekleri doğrultusunda karar verdiği veya CHP’nin bütün Mahkeme kararlarını desteklediği anlamına gelmemekteydi. Her ne kadar Mahkemenin güçler ayrılığını koruma konusundaki titizliğini takdir etseler de bu aktörler ve Mahkeme çeşitli konularda birbirleriyle çatışmaktaydılar.¹³ Bu çatışma, sosyal devlet ilkesinin yorumlanması ile temel haklar ve özgürlüklerin korunması konularında kendini göstermekteydi. Sola göre Mahkeme sosyal devlet ilkesini oldukça dar yorumlamaktaydı¹⁴ ama en temel sorun Mahkemenin temel hak ve özgürlüklerin korunmasında yetersiz

¹³ Örneğin bkz. TiP adına Yunus Koçak’ın konuşması (MMTD, 1968c: 298); CHP grubu adına Hüseyin Doğan’ın 1978 yılında AYM’nin bütçesi tartışırken yaptığı konuşma (MMTD, 1978: 55-6.)

¹⁴ Bkz. TiP adına Adil Kurtel’in konuşması (MMTD, 1967: 21). Gene bkz. CHP adına Hakkı Esatoğlu’nun konuşması (MMTD, 1968b: 25) ve Murat Delikaya’nın konuşması (MMTD, 1977: 218).

kalmasıydı.¹⁵ 27 Mayıs sürecinde CHP kontenjanından Kurucu Meclis'e giren ve sol/sosyalist fikirleriyle tanınan akademisyen Mümtaz Soysal bu durumu şöyle açıklamaktaydı:

TİP'nin kapatılış biçimini, sıkıyönetim yasasındaki asıl aksaklıkların bırakılıp ufak tefek ayrıntılar üzerinde durulmasını ve temel özgürlükler bakımından büyük önem taşıyan başka yasaların denetlenmesindeki çekingen tutumu hatırlamadan edemiyorum. Vardığımız sonuç şu: “olağanüstü” denen durumlar devreye girdiği zaman yüksek mahkemelerin denetimine tam anlamıyla güvenebilmek için vakit artık çok geçtir. Böyle durumlarda yüksek mahkemeler de kurulu düzenden yana çevrelerin başka niyetlerle yarattıkları, “rejimi kurtarma” telaşına kendini kaptırmakta, özgürlüklerin korunması için asıl gerekli olan zamanda bayrak açmaktan kaçınmaktadır (Soysal, 1977: 2).

Sola göre devletin güvenliği ve bütünlüğü söz konusu edildiğinde, Mahkeme genellikle hak ve özgürlükler pahasına devleti koruma eğilimindeydi. Bu eleştirilere rağmen sol partiler ve sola eğilimli toplumsal muhalefet Mahkemeyi savunmakta ve anayasal yargıyı özgürlükleri korumak için önemli bir mekanizma olarak görmekteydiler. Bunun bir nedeni yukarıda da bahsedildiği üzere 12 Mart sonrasında Mahkemenin kimi önemli kritik kararlarda haklara sınırlı da olsa belli bir güvence sağlamasıydı. Bu nedenle sol siyasi partiler ve sola eğilimli sendikalar, meslek odaları ve genel toplumsal muhalefet için, 1961 Anayasası ile getirilen özgürlüklerin savunusunda AYM eksiklerine rağmen potansiyel bir müttefikti. Bir diğer nedeni ise kuvvetler ayrılığı ilkesinin korunması ve iktidarın keyfi uygulamalarının sınırlandırılmasında AYM'nin oldukça dikkatli olmasıydı. Bu yüzden, onlar için Mahkeme ideal olmasa da yokluğunda demokratik rejimin felakete sürüklenebileceği vazgeçilmez bir kurumdu (Milliyet, 1977c: 5) Bu nedenle, CHP ve sol toplumsal muhalefet, Mahkeme kararlarını eleştirdiklerinde bile, rejim içindeki rolünü asla sorgulamıyorlardı.

4. ALTERNATİF AÇIKLAMA: ÇATIŞAN DEMOKRASİ SÖYLEMLERİ ETRAFINDA ÖRÜLEN STRATEJİK İTTİFAK

1962-1980 arasında AYM'nin AP ve Demokratik Parti gibi siyasal aktörler tarafından eleştirilmesi ve CHP tarafından desteklenmesi, HKT'nin savunduğu gibi AYM'nin kuruluşundan bu yana AYM ve “Merkez” aktörler arasında süreklilik gösteren bir Cumhuriyetçi/Kemalist bir koalisyonun varlığına işaret etmekte midir? Aktörler arasındaki etkileşim sürecine ve aktörlerin bu süreç içerisinde geliştirdikleri söylemlere odaklanan bu çalışma AYM etrafında oluşan

¹⁵ Bu konuda bkz. CHP adına Hüseyin Doğan'ın konuşması (MMTD, 1978: 155-156) ve TİP adına Adil Kurtel'in konuşması (MMTD, 1967: 121).

çatışma ve gruplaşmaları böyle ikilikler üzerinden okumamızın mümkün olmadığını göstermektedir. HKT'nin öngördüğünün aksine 1965'e dek AYM bütün aktörlerce benimsenmiş ve AYM'nin varlığı ve demokrasi içerisinde oynadığı rol hiçbir aktör tarafından sorgulanmamıştır. AYM'nin rolü ancak 1965'ten sonra bir çatışma konusu olmuştur. Bu çatışmanın tarafları ise basitçe "Merkez" ve "Çevre" olarak açıklanamayacak kadar giriftir. AYM'yi destekleyen aktörler "Merkez" olarak konumlanan CHP'yi içermektedir ama bunun yanı sıra "Merkez" in dışında yer aldığı düşünülen Millet Partisi'ni ve TİP'i de içermektedir. Bu dönemde AYM'ye yönelik en temel eleştiri ise AP ve "Merkez" in başat aktörlerinden biri olarak görülen TSK'dan gelmektedir. 12 Mart sonrasında ise AYM'nin etrafında kurulan ittifaklar ve çatışmalar tekrar değişikliğe uğrasa da bölünmenin ana eksenini "Merkez-Çevre" ikiliği olmamıştır. Bu dönemde temel toplumsal bölünme sol-sağ ikilemi üzerinden olmuştur. Bu konjonktürde Ecevit'in liderliğinde Meclis'te solun tek temsilcisi olan CHP ve sol toplumsal muhalefet anayasa yargısının en büyük destekçileri olmuşlardır. Sağ siyasal partiler – özellikle AP ve Demokratik Parti-, sağ toplumsal hareketler ve TSK bu dönemde de AYM'yi eleştirmişlerdir.

1960 ve 1980 arasında Anayasa Mahkemesinin etrafında kurulan ittifaklar nasıl açıklanabilir? Bu dönemde AYM'nin etrafında oluşan gruplaşma ve ittifaklar, ne ölçüde 1990 sonrasında Mahkeme ile CHP, TSK, aydınlar ve üniversiteler arasında olduğu düşünülen ve harcı Kemalizm'in otoriter bir yorumunun oluşturduğu "Cumhuriyetçi/Kemalist ittifak"a benzemektedir? HKT bu iki dönemde oluşan gruplaşma ve çatışmaları bir bütün olarak görür ve bunların arasında bir süreklilik olduğunu varsayar. Oysa bu iki dönemde oluşan gruplaşma ve ittifaklarının içeriği ve doğası farklıdır. Bu nedenle bu iki tür gruplaşma/ittifak arasında teorik bir ayırım yapmak gerekmektedir; ideolojik koalisyonlar ve stratejik ittifaklar. İdeolojik koalisyonlar, aktörler arasında ortak bir normatif değer sistemi temelinde kurulan ittifakları ifade etmektedir. Bu koalisyonlardaki aktörler kendilerini tutarlı bir ideolojiyi paylaşan aynı siyasi bloğun üyeleri olarak görürler. Bu ideoloji, aktörlerin kimliklerini ve diğer aktörlerle olan ilişkileri şekillendirir. Öte yandan, stratejik ittifaklar, belirli konulara cevap olarak ortaya çıkan farklı aktörlerin gruplaşmalarını ifade eder. İdeolojik koalisyonlar gibi, stratejik ittifaklar da belirli söylemsel mücadeleler etrafında şekillenirler. Ancak stratejik ittifaklar ne üyelerine tutarlı bir ideolojiyi ve bu ideoloji etrafında örülmüş ortak bir kimliği dayatırlar, ne de farklı konularda uzun vadeli bir ittifak ya da işbirliği öngörürler. Stratejik ittifak içindeki aktörler birbirlerini aynı ideolojiye sahip bütünlüklü bir blok olarak değil, sadece bir belli konularda benzer bir söylemi paylaşan farklı kimliklere sahip olası müttefikler olarak görürler.

Siyasal İslam'ın ve Kürt ayrılıkçı hareketinin güçlendiği 1990'larda, Mahkeme, CHP, aydınlar ve TSK arasındaki gruplaşma “ideolojik koalisyon” terimiyle açıklanabilirken, “stratejik ittifak” terimi 1960'lar ve 1970'lerde Mahkeme, CHP, üniversiteler, aydınlar, sol sendikalar ve meslek odaları arasındaki ilişkiyi açıklamak için daha uygundur. Siyasal İslamcı ve Kürt hareketini odağa alan partilerin Meclis'te sandalye kazanmaya başladığı 1990'lı yıllar bağlamında Kemalizm, katı bir laiklik ve milliyetçilikle tanımlanan tutarlı bir ideoloji olarak ortaya çıktı. Cumhuriyetçi/Kemalist koalisyonun içinde yer alan aktörler kendilerini Kemalizm'in ortak bir yorumunu paylaşan bir blok olarak tanımlamaktaydı. Siyasal İslam'ın ve Kürt ayrılıkçılığının beslediği bir tehdit algısıyla şekillenen Kemalizm'in otoriter bir yorumu bu grupları birbirine bağladı ve birbirlerini aynı ortak kimliğe sahip bir (Kemalist/cumhuriyetçi) bloğun parçaları olarak görmelerini sağladı. Bu süreçte, Mahkeme, Kemalist milliyetçiliğin ve laikliğin savunucusu olarak ortaya çıktı. Öte yandan, 1960-1980 döneminin stratejik ittifakı, aktörlerin kimliklerini Kemalizm etrafında tanımladıkları ve birbirlerini aynı grubun bir üyesi olarak algıladıkları ortak bir normatif çerçeveye dayanmıyordu. Ne aktörlerin söylemleri ne Mahkeme üyelerinin demeçleri ne de Mahkeme kararlarında, bu grupların birbirlerini aynı bloğun parçaları olarak gördüklerini gösteren bir anlatı bulunmuyordu. Tabii ki bu gruplar Kemalist rejime bağlı olduklarını ifade etmekteydi, fakat bu tek başına bu grupların ortak ve tutarlı bir Kemalizm yorumunu paylaştıkları anlamına gelmemekteydi. 1960'lar ve 1980'ler arasında Kemalizm, belirli bir siyasi pozisyona veya kimliğe atıfta bulunan tutarlı bir ideoloji değildi. Tüm aktörlerin Kemalist olduğunu iddia ettiği bu bağlamda Kemalizm, farklı ve çelişkili yorumlara açık, farklı siyasi görüşleri meşrulaştırmak için kullanılan genel bir normatif çerçeve olarak ortaya çıkmıştı. CHP, TİP ve diğer sol aktörler ve hatta Millet Partisi ile Mahkeme arasındaki ilişki, karşıt bir ideolojiyle mücadele etmek için kurulmuş olan ve ortak bir normatif değer sistemine dayanan bir koalisyona dönüşmemişti. HKT'ne göre cumhuriyetçi bir koalisyonun temelini oluşturan laikliğin ve milliyetçiliğin korunması hedefi, bu aktörlerin Mahkeme ile destekleyici bir ilişki kurmasındaki temel motivasyon değildir. 1960'lar ve 1970'lerin Anayasa Mahkemesi etrafında kurulan stratejik ittifakları, demokrasi üzerine söylemsel bir mücadelenin sonucunda ortaya çıkmıştı. Bu durumu açıklamak için bu çalışmada AYM ile kurdukları ilişkinin niteliği bakımından iki farklı ucu temsil eden iki ana aktörün, AP ve CHP'nin demokrasi anlayışları incelenecektir ve bu demokrasi anlayışının onların Mahkeme ile kurdukları ilişkiyi nasıl şekillendirdiği gösterilecektir.

1960 ve 1980 arasında hem CHP hem de AP ideal rejim anlayışlarını benzer şekilde adlandırmaktaydı; CHP bu rejimi “özgürlükçü demokrasi” olarak ifade

ederken, AP “hürriyetçi demokrasi” kavramını kullanmaktaydı. Adlandırmadaki bu farklılık aslında iki farklı demokratik rejim anlayışını yansıtmaktaydı. Kemalizm ise her ikisi için de meşrulaştırıcı bir çerçeveydi. AP'nin ideal rejimi “hürriyetçi demokrasi” iki unsura dayanmaktaydı: hürriyetler ve demokrasi. Hürriyete yapılan bu vurgu, Batı demokrasilerine benzer bir rejime sahip olma arzusunu ifade etmekteydi (Demirel, 1973b: 110). AP'ye göre Türk milleti tıpkı Batılı toplumlar gibi mülkiyet hakkına, örgütlenme özgürlüğüne, düşünce ve vicdan özgürlüğüne sahip olmalıydı. Bununla birlikte, AP'nin özgürlüklere yaptığı bu vurgu özünde araçsaldı. Bu özgürlükler doğal haklar doktrinin parçası olarak kendi özsel değerleri yüzünden değil, çok partili demokratik hayat için vazgeçilemez oldukları için vurgulanmaktaydı. Bu özgürlükler her bireyin sınırsız bir şekilde kullanabileceği haklar değildi. Rejimin devamlılığını tehlikeye attıklarında sınırlandırılmalarıydılar. AP'ye göre 1960'lar ve 1970'lerde rejimi tehlikeye atan durumların başında sol aktörlerce gerçekleştirilen komünist ve anarşist faaliyetler gelmekteydi. Bu nedenle AP'nin haklar konusundaki tartışması genellikle kısıtlamalara duyulan ihtiyacın vurgulanması ile iç içe geçmekteydi. Öte yandan, demokrasi tartışması daha ayrıntılıydı.

AP, demokrasiyi kısaca egemenliğin halka ait olduğu bir rejim olarak tanımlarken, demokrasilerin en büyük avantajını hükümetlerin yönetilenlerin özgür iradesiyle kurulması ve belli aralıklara gene halkın iradesiyle kan dökmeden değişmesi olarak görmekteydi (Demirel ve Güleçyüz, 1991: 32). Bu değişimi sağlayan serbest seçimler ve çok partili sistem, demokratik rejimin temel unsurları olarak belirlemekteydi. AP'ye göre, demokrasinin bu tanımı ile Kemalizm'in temel ilkeleri arasında tam bir uyum bulunmaktaydı. AP'ye göre Atatürk ilkelerinin özü hür, Batılı bir toplum düzeni kurma hedefinde yatmakta ve hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu düsturuna dayanmaktaydı (Adalet Partisi, 1965: 4). Çağdaş uygarlıklar düzeyine ulaşmak, çok partili demokrasinin kabulünü ve milli hakimiyet doktrini ise millet iradesinin hayata geçirilmesini gerektiriyordu. O zaman asıl soru, milli iradenin pratikte nasıl gerçekleşecekti. AP'ye göre demokrasinin mihenk taşı olan milli irade ancak rey ile hayat bulabilirdi (Demirel, 1977: 48). Milletın oylarıyla kurulan Meclis, milli iradenin hayat bulduğu tek kurumdu. Parlamento dışı güçler, baskı grupları ve toplumsal hareketler millet iradesini temsil edemezdi (Demirel, 1973b: 314). Bu anlatı, milli iradeyi kim temsil eder sorusuna kısa ve net yanıt vermekteydi: Meclis. Fakat bu yanıt resmin sadece bir kısmını göstermekteydi. Pratikte Meclis farklı motivasyon ve ideolojilere sahip çeşitli partileri içermekteydi. Milletın iradesi bu çelişkili iradelerin toplamı olamayacağına göre, AP'ye göre pratikte Milli irade Meclis çoğunluğunun iradesine denk düşmekteydi. Buna göre, demokrasilerde genel kural, en çok destekçisi olan fikrin geçerli olmasıydı (Demirel, 1973b: 96).

Milli iradeyi meclis çoğunluğuna indirgeyen bu hamleyle AP'nin “hürriyetçi demokrasisi” çoğunlukçu bir demokrasiye dönüşmekteydi. Bu bağlamda, Atatürk'ün “egemenlik kayıtsız şartsız ve sınırsız olarak millete aittir” sözü, parlamenter iktidar üzerindeki her türlü kısıtlamanın reddine bir gerekçe olarak sunulmaktaydı. Böylece demokrasi “sandıktan çıkma, (...) sandığa hürmet, (ve) sandığı her şeyin üstünde tutma meselesi” olarak tanımlanmaktaydı (MMTD, 1971c: 328). Meclis çoğunluğu tarafından oluşturulan hükümet, milli iradenin gerçek temsilcisi olarak, egemenliği hiçbir kısıtlama olmaksızın kullanabilmeliydi. Demokrasiye bağlılık “Yüce Meclisin her şeye kadir olduğunu, Türk Milleti adına her kararı verebileceğini, her kanunu çıkarabileceğini, milletten aldığı irade ve güçle çıkarabileceğini” kabul etmeyi gerektirmekteydi.¹⁶ Parlamentonun aldığı kararların, seçilmeyen Mahkeme üyelerince denetlenmesi ve iptal edilebilmesi, demokrasinin zedelenmesi anlamına gelmekteydi. Bu nedenle AP, anayasal yargıya kuşkuyla yaklaşmaktaydı.

Siyasi yelpazenin diğer tarafında CHP ise “özgürlükçü demokrasi” ismiyle alternatif bir demokrasi anlayışı sunmaktaydı. Tıpkı AP'nin anlatısı gibi, CHP de özgürlükleri ve seçimleri demokrasinin temeli olarak tanımlıyordu. Bununla birlikte, haklar ve demokratik süreçlere hakkındaki değerlendirmeleri oldukça farklıydı. AP'nin devletin güvenliğini ve kamu düzeninin devamlılığı ön plana alan sınırlı özgürlük anlayışının ve demokratik katılımı parlamenter siyasetle sınırlama eğiliminin aksine, CHP, güçlü güvencelere sahip geniş bir özgürlük anlayışını ve katılımcı bir demokrasiyi benimsemekteydi. Demokrasi, halk kitlelerinin karar alma süreçlerine katıldığı bir rejim olarak tanımlanmaktaydı, (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973: 4) ve bu katılım -AP'nin aksine- sadece kimlerin yöneteceğinin belirlendiği bir oy verme pratiği olarak görülmemekteydi. Demokratik katılım, halkın aktif bir şekilde hem ulusal politikalara hem de ekonomik karar alma süreçlerine katılımını içermekteydi. Katılıma yapılan bu vurgu, partinin 1930'larda siyasi ve toplumsal değişimi gerçekleştirmek için yalnızca devlet seçkinlerine dayanan politikalarından da vazgeçilmesini ve sendikalar, dernekler ve meslek örgütleri ile sıkı bağlar kurulmasını gerektirmekteydi. Bu kopuş, Ecevit'in önderliğinde Kemalizm'in sol değerlerle örülü bir şekilde yeniden yorumlanmasıyla mümkün olmuştu. Ecevit, halkçılık ve devrimcilik ilkelerine vurgu yaparak Kemalizm'in sosyal demokrasi ile uyum içinde olduğunu iddia etmekteydi (Fedayi, 2004: 93). Böylece Kemalizm artık tek parti döneminin devletçi ve otoriter stratejilerini benimseyen elitist bir modernleşme projesi olarak değil, asıl amacı demokratikleşme olan bir devrimci hareket olarak tasavvur edilmekteydi (Ecevit, 1976). Bu çerçevede 1961 Anayasası sadece demokratikleşme sürecinde önemli bir adım olarak görülmemekte, aynı

¹⁶ Bkz. AP'li Ataöv'ün açıklaması (MMTD, 1969: 630).

zamanda Kemalist ilkelerin hayat bulduğu bir düzenleme olarak kabul edilmekteydi.

1961 Anayasası'nın demokratikleşme için bu kadar kritik kılan hem geniş bir hak ve özgürlükler rejimi getirmesi, hem de sınırlı yönetim anlayışını kabul etmesiydi. Ecevit ve CHP için demokrasi sadece iktidar partilerinin düzenli ve çok partili seçimlerle belirlendiği bir yönetim şekli değil, aynı zamanda “halka geniş özgürlük(ler), serbest seçim hakkı ve iktidarı sınırlayıp denetleme yetkisi de tanıyan” bir sistemdi (Ecevit, 1966: 46). Sınırlı yönetim isteği, CHP'nin “özgürlükçü demokrasisi”ni AP'nin “hürriyetçi demokrasisi”nden ayırmaktaydı. CHP için, toplumsal muhalefet, medya ve yargı yoluyla ile hükümetin ve Meclisin kararlarının denetlenebilmesi, demokrasiyi zedeleyen girişimler değil, bizatihi halk egemenliğinin gerçekleşmesiydi. Tam da bu yüzden CHP'ye göre 1961 Anayasası “sınırsız bir Meclis üstünlüğüne dayanan bir demokrasi anlayışı yerine (...) sınırlandırılmış bir iktidar anlayışı üzerine kurulan bir demokratik hukuk devleti ilkesini (...) ve Anayasa üstünlüğünü koruyacak bir yargı denetimini” getirerek Türkiye'de demokrasinin kökleşmesini sağlamıştır (MMTD, 1976: 389).

Kemalizm'in iki farklı yorumuna dayanarak kurulan bu iki farklı demokrasi söylemi partilerin AYM'ye yönelik tutumunu da şekillendirmekteydi. Çoğunlukla iktidarda bulunan AP, demokrasiyi serbest seçimlerle özdeşleştirmekte ve anayasal yargıyı demokrasiyi zedeleyecek bir mekanizma olarak algılamaktaydı. AP'nin söyleminde, devlet otoritesinin meşruiyeti millet iradesine dayanmaktaydı ve millettten kaynaklanmayan bir yetki kullanılamazdı. (Demirel, 1980: 2) Meclis, halkın doğrudan seçtiği tek organ olarak, doğrudan doğruya millet iradesinin temsil edilebildiği tek kurumdu. Yasaların AYM tarafından iptali, milli iradeye yönelik bir saldırı ve yetki gaspı olarak düşünülmekteydi. Milli iradenin seçilmemiş organlarca temsilinin mümkün olmadığını söyleyen Demirel, Mahkeme ile Meclis arasındaki ilişkiyi şu şekilde kurmaktaydı:

Parlamento demokratik rejimin kalbidir. Parlamento, millet iradesinin devlete yön verdiği tek organdır. (...) Parlamentoya ait yetkilerin başka organlar tarafından doğrudan veya dolaylı kullanılmasının tek adı vardır: rejim bunalımı (...) Parlamento dikilmediği veya dikilemediği takdirde kendisine verilen görevi yapamamış, milletin hak ve yetkilerine sahip çıkamamış duruma düşer. (...) Bunun karşısında susmak, Anayasa Mahkemesini Meclislerin iradesinin üstüne çıkarmak olur ki, bu takdirde rey, seçimi, millet iradesini, parlamentoyu, anayasa ve hukukun üstünlüğünü savunmak kabil değildir. Son söz kimindir diye millet soracaktır. (...) Son söz şayet seçilenlerin değil de Anayasa Mahkemesinin olursa millete seçimin neye yaradığını kimse anlatamaz (Milliyet, 1974b: 8).

Demirel, rejim krizini önlemek ve demokrasiyi korumak için, yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanması çağrısında bulunmaktaydı. Böylesi bir krizi önlemek ve devletin bütünlüğünü korumak için bu organlar faaliyetlerini “milli iradenin denetimi altında ve kararları istikametinde” şekillendirmeliydi (Demirel, 1973: 259). Bu talep hem yürütmenin hem de yargının eylemlerinin, parlamento çoğunluğunun iradesine göre düzenlenmesi çağrısıydı. Ne Parlamentodaki azınlıklar ne de yargı millet iradesini temsil eden Meclis çoğunluğunun iradesini ortadan kaldıracak girişimlerde bulunmamalı ve Anayasanın üstünlüğü ile kuvvetler ayrılığı ilkeleri Parlamentonun otoritesini zayıflatmak için kullanılmamalıydı. Parlamentonun otoritesine meydan okuyan ve daha da önemlisi kendi yetkilerini genişletmeye çalışan AYM, demokratik rejime yönelik ciddi bir tehlikeydi. Bu nedenle, AP azınlıktayken anayasal denetimi bir araç olarak kullansa bile, Mahkemeye her zaman şüpheyile yaklaşmakta, Mahkeme ile kısa veya uzun vadeli destekleyici bir ittifaktan kaçınılmaktaydı.

Öte yandan, CHP'nin “özgür demokrasisi” için AYM, rejimin vazgeçilmez bir parçasıydı. AP'nin parlamento çoğunluğunun iradesine dayanan demokrasi tanımının aksine, CHP demokrasinin ancak sınırlı yönetim ile mümkün olduğunu iddia etmekteydi. Ecevit'e göre böyle bir sınırlamanın olmadığı veya eksik olduğu bir düzen “keyfi yönetim, baskı, hattâ mutlakiyet” riskine kapıyı aralamaktaydı (MMTD, 1971c: 320). Bu yüzden parlamenter çoğunluklar üzerindeki kısıtlamalar bir ayak bağı olarak değil, demokratik rejimin tanımlayıcı özellikleri olarak kavranmaktaydı. Yargı ve özellikle Anayasa Mahkemesi demokratik rejimin en temel aktörlerinden biriydi. Demokraside seçimler önemli olsa da “iktidarın devamlılığı sırasında meşruluğun ve hukukiliğin muhafazası” da o derece önemli kabul edilmekteydi (MMTD, 1976: 389). Çoğunluğu elinde tuttuğu için, milli iradeyi temsil ettiğini iddia eden Parlamenter çoğunlukların, özgürlükleri kısıtlama eğilimine direnebilmek için anayasa yargısı bireylerin ve toplumsal muhalefetin elindeki en güçlü mekanizmaydı (MMTD, 1978: 162-163). AYM'nin yokluğunda, rejimin bir çoğunluk diktatörlüğüne dönüşmesi kaçınılmazdı. Bu nedenle AYM, CHP'nin gözünde ideal bir Mahkeme olmasa da her zaman için demokrasinin devamı için vazgeçilmez bir parçası olarak kaldı. Dolayısıyla, CHP Mahkeme kararlarını eleştirdiğinde bile Mahkemenin rejim içindeki rolünü asla sorgulamadı. Tam tersine, onu eleştirilen aktörlere karşı Mahkemeyi kuvvetle savundu. Böylece, Mahkeme ile CHP arasındaki ilişki, özgürlükler ve sosyal devlet ilkesiyle ilgili anlaşmazlıklarına rağmen, destekleyici bir ilişki olarak devam etti. Hukuk devleti ilkesinin ve iktidarın keyfi uygulamalarının sınırlandırılmasında yargısal denetime vurgu yapan bu argümanlar Mahkeme tarafından da paylaşıldı. Demokrasi üzerine şekillenen bu söylemsel mücadele içerisinde aynı argümanları benimseyen CHP ve Mahkeme,

ideolojik olarak olmasa da stratejik müttefikler olarak ortaya çıktı. Bu stratejik ittifak sayesinde CHP, sağ siyasal partilerin kimi politikalarını anayasal yargı yoluyla engelleme şansına sahip oldu. AYM ise yetkilerinin kısıtlanmasına karşı çıkan ve kararlarını kamusal alanda savunan bir müttefike sahip oldu.

5. SONUÇ

Bu makale 1962-1980 arası dönemde AYM ve diğer aktörler arasındaki ilişkiyi süreç ve söylem odaklı bir şekilde analiz etmektedir. Bu analiz bize literatürde özellikle 2000'li yılların başında baskın olan HKT'nin varsayımlarının aslında gerçeklikle örtüşmediğini göstermektedir. Bu kuramın literatürde baskın hale gelmesi, AYM'nin 1990'lardan itibaren benimsediği Kemalizm'in otoriter yorumunu tartışmaya açarak zayıflatan bir siyasal aktörün, yani AKP'nin iktidara gelmesi ile eş zamanlı gerçekleşmiştir. Bu konjonktürde Kemalizm'in otoriter yorumunu eleştiren liberal ve muhafazakâr entelektüeller ve akademisyenler tarafından AYM üzerine geliştirilen bu okuma, siyasi aktörler tarafından da benimsenmiş ve hatta 2010 Anayasa Referandumunda AYM'nin örgütsel yapısının ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesini meşrulaştırır bir çerçeve sunmuştur.

Bu argümanın geniş aktörlerce benimsenip, dolaşıma sokulması 1960-80 arasındaki toplumsal olguların ve güç ilişkilerinin mistifiye edilmesine yol açmıştır. Makalede gösterildiği üzere bu dönemdeki ilişkileri basitçe bir "otoriter Merkez" ve "demokratik Çevre" ikiliği üzerinden okumak ancak tarihsel gerçekliğin göz ardı edilmesiyle mümkündür. AYM'nin etrafında süreklilik gösteren bir cumhuriyetçi ittifak varsayımı aslında 1960-80 arasındaki çatışmaları, 1990'lar ve 2000'lerin siyasal mücadeleleri çerçevesinden okumaktan ve bu mücadeleleri geçmişe yansıtmaktan kaynaklanmaktadır. 1990'larda, Siyasal İslam'ın ve Kürt ayrılıkçılığının güçlenmesinin bir sonucu olarak, yüksek yargı üyeleri ile CHP, Ordu ve kimi STK'lar arasında bu eğilimlere direnmek amacıyla bir Cumhuriyetçi koalisyon kurulduğu söylenebilir. Tam da bu konjonktürde Anayasa Mahkemesi siyasi parti kapatma ve başörtüsü ile ilgili kararlarıyla, bu cumhuriyetçi koalisyonun ve onun temel değerlerinin en önemli savunucularından biri olarak ortaya çıkmıştır. HKT'nin savunduğu "Cumhuriyetçi koalisyon", bu dönemde Mahkeme ile diğer aktörler arasındaki ilişkiyi ve Mahkemenin aktivizmini açıklayabilse de farklı siyasal mücadeleler ve çatışmalarla şekillenen 1961 Anayasası dönemine uygulanamaz. 1990'lar ve 2000'lerin tartışmalarını 1960-1980 dönemine yansıtan HKT'nin temel varsayımları açıklayıcı olmaktan uzak, var olan ilişkileri örten ve tarihsel gerçekliği algılamamızın önünde engel oluşturan bir okuma sunmaktadır.

Bu çalışma Migdal'ın Toplum-içinde-Devlet kuramından yararlanarak, aktörler arasındaki etkileşimsel sürece odaklanmakta ve aktörlerin hangi saiklerle AYM'yi desteklediklerini veya eleştirdiklerini araştırmaktadır. Aktörlerin kimliklerini, motivasyonlarını, izledikleri stratejileri ve aralarındaki ilişkileri statik ve durağan bir şekilde resmetmek yerine, bunların süreç içerisinde geçirdiği değişimleri, aktörlerin söylemleri üzerinden açıklamaktadır. 1961 Anayasası döneminde Mahkeme ve aktörlerin ilişkilerinin süreç ve söylem odaklı analizi, bu ilişkilerin literatürde baskın olan anlatının varsaydığı aksine daha parçalı ve değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Mahkemenin kuruluşundan 1965'lere kadar geçen sürede Meclis'te temsil edilen bütün partiler Mahkemeyi benimsemiştir. Hem "Merkez", hem de "Çevre"yi temsil ettiği düşünülen partiler bu dönemde Mahkemeyi demokratik rejimin, hukuk devletinin, hak ve özgürlüklerinin koruyucusu olarak tanımlamıştır. 1965 ve 1970 aralığında, AP'nin tek başına iktidara gelmesinden sonra AP ve AYM arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Bu dönemde AP AYM'yi eleştirirken, muhalefetteki partiler AYM'yi desteklemeye devam etmiştir. Bu yüzden, bu dönemde AYM etrafında oluşan gruplaşma ve çatışmalar "Merkez ve Çevre" ikiliği ile değil, iktidar ve muhalefet ikiliği ile okunabilir.

12 Mart ara rejimi AYM etrafındaki çatışmaların yeniden tanımlandığı bir döneme tekabül eder. Dönemin siyasal ve toplumsal mücadeleleri içerisinde aktörlerin söylemleri, kimlikleri ve birbiriyle kurdukları ilişkiler yeniden şekillenmiştir. Bu dönemde ana siyasal çatışma ekseninin sağ-sol şeklinde oluşması, solu bir tehdit olarak algılayan kesimleri, yani sağ siyasal partiler ve TSK'yı birbirine yaklaştırmıştır. Bu gruplar, 1961 Anayasası'nın değişmesi gerektiği noktasında uzlaşmıştır. Bu uzlaşma yürütmenin yasama ve yargı - özellikle yüksek mahkemeler- karşısında güçlendirilmesini içermiştir. Bu konjonktürde 1971 Müdahalesinden sonra, Parlamento çoğunluğu ve hükümet lehine yargının gücünü azaltmayı amaçlayan Anayasa değişikliklerine cevaben, Mahkeme ile 1961 Anayasası'nı ve kurumlarını korumak isteyen CHP ve sol toplumsal muhalefet arasında bir gruplaşma oluşmuştur. Bu grupları bir araya getiren ise HKT'nin savının aksine bir modernleşme projesi veya Kemalizm'in otoriter ve devletçi bir yorumu değildi. Bazı aktörlerin Mahkemeye bir ittifak kurmasını ve diğerlerinin ise Mahkeme ile çatışmalı bir ilişki içerisinde bulunmasını mümkün kılan demokrasi üzerine söylemsel bir mücadeleydi. Aktörler bu söylemsel mücadele içerisinde hem Anayasa Mahkemesinin rolünü belli bir biçimde yorumladılar hem de Mahkeme ile ilişkilerini buna göre şekillendirdiler.

Bu yazıda yalnızca AYM ve aktörler arasındaki ilişkiye ve anayasa yargısı ile ilgili olan ittifaklara ve çatışmalara odaklanılmıştır. Bu çalışma devlet

kurumları ve toplumsal aktörler arasında farklı çatışma ve ittifaklara odaklanan gelecekteki araştırmalar için şu açılardan yol gösterici olabilir. İlk olarak, devlet kurumlarının davranışlarının ve eğilimlerinin sadece onu kuran elitlerin motivasyonu ile açıklanamayacağını, kurumların süreç içerisinde farklı amaçlar ve stratejiler geliştirebileceğini göstererek daha dinamik bir analizin gerekliliğini vurgular. İkinci katkısı, AYM ve ordu arasındaki 12 Mart döneminde ortaya çıkan çatışmanın da kanıtladığı gibi, devletin bütünlüklü bir yapı olmadığını vurgulayarak farklı devlet kurumlarının birbirleriyle rekabet halinde olabileceği ve çatışabileceğine dikkat çeker. Ayrıca AYM ve sol toplumsal muhalefetin 1961 Anayasa'nın ve anayasal yargının korunmasında bir uzlaşmaya vardığı anda, ordu ve AP'nin da sol hareketlerin bastırılması ve devlet düzeninin korunması için birbirleriyle yakınlaşmalarının da gösterdiği gibi, farklı devlet kurumlarının farklı toplumsal aktörlerle farklı ve birbirleriyle çatışan motivasyonlarla ittifaklar yapabileceğini ortaya koyar. Üçüncü olarak, bu çalışma, özellikle Türkiye bağlamında devlet kurumları ve toplumsal aktörler arasındaki ittifakların çok daha dinamik ve değişken olduğunu kanıtlamaktadır. Buna ek olarak bu çalışma ittifakların tek bir tipinin olmadığını ve kendi içerisinde niteliksel olarak ideolojik koalisyonlar ve stratejik ittifaklar olarak farklılaştığını gösterir. Ideolojik koalisyonlar aktörlerin birbirlerini aynı normatif değerler sistemine sahip, aynı kimliği paylaşan bir blok olarak gördüğü ittifaklara işaret ederken, stratejik ittifaklar daha kısa erimli ve spesifik bir soruna yönelik olarak kurulur. Son olarak, bu çalışma, ittifakların oluşmasında söylemsel mücadelelere dikkat çeker. Aktörler-arası etkileşim, gerçekliğin nasıl kavranması gerektiğine dair farklı ve çatışan argümanların değişime girdiği bir söylemsel mücadeledir. Bu argümanlar aktörlerin kendi çıkarlarını ve tercihlerini nasıl algıladıklarını şekillendirir ve yeniden şekillendirir. böylece “daha önce algılanan çıkarları ve politika tercihleri farklı olduğu için geçmişte çatışma içerisinde bulunan aktörleri bir araya getirebilir” (Béland ve Cox, 2016: 429) ve yeni ittifakların ve gruplaşmaların oluşmasını sağlayabilir. İncelenen konuya göre, bu kuramsal çerçeve uzun erimli yapısal faktörlerin ve sınıfsal ilişkilerin analize dahil edilmesiyle daha da güçlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Adalet Partisi (1965), Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (Ankara: Doğu Matbaacılık ve Ticarete Ltd.).

Ağtas, Özkan (2007), “Ortanın Solu: İsmet İnönü’den Bülent Ecevit’e”, Bora, Tanıl ve Murat Gültekingil (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol* (İstanbul: İletişim): 194–251.

Ahmad, Feroz (1977), *Turkish Experiment in Democracy 1950-75* (London: C. Hurst& Company).

Alpbaz, Mustafa Mert (2019), “Kemalist Otoriterlik, Anayasa Yargısı ve Askeri Mahkemeler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (3): 895–929.

Alpbaz, Mustafa Mert (2020), *Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kemalizm ve Otoriterlik: Analitik Bir İnceleme* (İstanbul: Oniki Levha Yayınları).

Bali, Aslı (2012), “The Perils of Judicial Independence: Constitutional Transition and the Turkish Example”, *Vanderbilt Journal of International Law*, 52: 235–97.

Béland, Daniel, ve Robert Henry Cox (2016), “Ideas as Coalition Magnets: Coalition Building, Policy Entrepreneurs, and Power Relations”, *Journal of European Public Policy*, 23 (3): 428-45.

Belge, Ceren (2006), “Friends of the Court: The Republican Alliance and Selective Activism of the Constitutional Court of Turkey”, *Law & Society Review*, 40 (3): 653–92.

Braun, Virginia ve Victoria Clarke (2006), “Using Thematic Analysis in Psychology”, *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2): 77–101.

Cumhuriyet Halk Partisi (1973), *Ak Günlere: CHP 1973 Seçim Bildirgesi Özeti* (Ankara).

Davies, Bronwyn ve Rom Harré (1990), “Positioning: The Discursive Production of Selves”, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 20 (1): 43–63.

Demirel, Süleyman (1973a), *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru* (Ankara: Doğu Matbaası).

Demirel, Süleyman (1973b), *1973’e Bakarken* (Ankara: Atak Matbaası).

Demirel, Süleyman (1977), *Büyük Türkiye* (İstanbul: Dergah Yayınları).

Demirel, Süleyman (1980), “Bunalımın Köklerinde Neler Yatıyor?”, *Milliyet*, 3 Ocak 1980: 2.

Demirel, Süleyman ve Kazım Güleçyüz (1991), *İslam, Demokrasi ve Laiklik* (İstanbul: Yeni Asya Gazetesi).

Demirel, Tanel (2009), “1946-1980 Döneminde ‘Sol’ ve ‘Sağ’”, Bora, Tanıl ve Murat Gültekingil (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler* (İstanbul: İletişim): 413-50.

Ecevit, Bülent (1966), *Ortanın Solu* (Ankara: Kim Yayınları).

Ecevit, Bülent (1976), *Atatürk ve Devrimcilik* (Ankara: Tekin Yayınevi).

Ekmekçi, Mustafa (1968), “Demirel: Meclis İsteddiğini Alır, İsteddiğini Satar”, *Milliyet*, 31 Mayıs 1968.

Erdoğan, Ahmet (1969), “Danıştay ve Yargı Denetimi”, *Milliyet*, 21 Temmuz 1969.

Fedayi, Cemal (2004), “CHP’nin Sosyal Demokratlaşma Sürecinde Kemalizm Tartışmaları:1961-1980”, *Liberal Düşünce*, 36 (Güz): 87–108.

Hajer, Maarten Allard (1997), *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process* (Oxford: Oxford University Press:).

Hazama, Yasushi (2012), “Hegemonic Preservation or Horizontal Accountability: Constitutional Review in Turkey”, *International Political Science Review*, 33 (4): 421–40.

Hirschl, Ran (2000), “The Struggle for Hegemony: Understanding Judicial Empowerment Through Constitutionalization in Culturally Divided Polities”, *Stanford Journal of International Law*, 36: 73–118.

Hirschl, Ran (2001), “The Political Origins of Judicial Empowerment through Constitutionalization: Lessons from Israel’s Constitutional Revolution.” *Comparative Politics*, 33 (3): 315.

Hirschl, Ran (2003), “Constitutional Courts vs. Religious Fundamentalism: Three Middle Eastern Tales”, *Texas Law Review*, 82: 1819–60.

Hirschl, Ran (2004), “The Political Origins of the New Constitutionalism”, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 11 (1): 71–108.

Hirschl, Ran (2009), *Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism* (Harvard: Harvard University Press).

Hitay, İbrahim (1972), “Ecevit: ‘İşçileri Anayasa ve Demokrasiyi Savunmaya Çağırıyorum’”, *Hürriyet*, 26 Aralık 1972.

Hürriyet (1971a), "İnönü 'Anayasa Değişikliği için Kamuoyunun Baskısı Var' Dedi", 17 Haziran 1971.

Hürriyet (1971b), "CHP Grubunda Demokratik Rejimin Devamı Savunuldu: İnönü 'Anayasa Değişikliği Şart' Dedi", Hürriyet, 21 Haziran 1971.

Hürriyet (1972), "Türkiye'nin Durumu Liderlere Anlatıldı", Hürriyet, 4 Kasım 1972.

Karpat, Kemal Haşim (1972), "Political Developments in Turkey, 1950-70", Middle Eastern Studies, 8 (3): 349-75.

Kayalı, Kurtuluş (2000), Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart (İstanbul: İletişim Yayınları).

Mardin, Şerif (1973), "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", Daedalus, 102(1): 169-190.

Migdal, Joel Samuel (1992), "The Power and Limits of States: Struggles for Domination between States and Societies", Bornschieer, Volker ve Peter Lengyel (Der.), Waves and Formations and Values in the World System (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers): 213-34.

Migdal, Joel Samuel (1994), "The State in Society: An Approach to Struggles for Domination", Kohli, Atul, Joel Samuel Migdal ve Vivienne Shue (Der.), State Power and Social Forces: Domination and Transformation in the Third World (Cambridge: Cambridge University Press): 7-34.

Migdal, Joel Samuel (1997), "Studying the State." Lichbach, Mark Irving ve Alan Zuckerman (Der.), Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure (Cambridge: Cambridge University Press): 208-35.

Migdal, Joel Samuel (2001), State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another (Cambridge: Cambridge University Press).

Migdal, Joel Samuel (2005), "A Model of State-Society Relations", Wiarda, Howard (Der.), Comparative Politics: Critical Concepts in Political Science (London: Routledge): 288-302.

Milliyet (1966a), "Turan: Meclisin Çalışması için Tedbir Alınacak", 25 Mayıs 1966.

Milliyet (1966b), "Anayasa Kurumları için Tedbir Alırız", 14 Aralık 1966.

Milliyet (1967), "Demirel: Tehditten Korkmayız", 1 Temmuz 1967.

- Milliyet (1968a), “Seçim Kanununun İptali Gerekmiyor”, 4 Nisan 1968.
- Milliyet (1968b), “Muhalefet Kararı Olumlu Karşıladi”, 8 Mayıs 1968.
- Milliyet (1971), “Erim Anayasa Mahkemesi Başkan ile Görüştü”, 8 Ağustos 1971.
- Milliyet (1972a), “Anayasada İstenen Değişiklik Belli Oldu”, 7 Temmuz 1972.
- Milliyet (1972b), “Ecevit: Anayasada Değişikliği Önlemeye Çalışıyoruz”, 9 Eylül 1972.
- Milliyet (1974a), “Sancar: Ordu Demokrasinin Koruyucusudur”, 27 Mayıs 1974.
- Milliyet (1974b), “Demirel: Meclis Hakkına Sahip Çıkmalı”, 7 Temmuz 1974.
- Milliyet (1974c), “Demirel: ‘Anayasa Mahkemesi Anayasayı İhlal Etti’”, 14 Temmuz 1974.
- Milliyet (1975), “Demirel: ‘AP İktidarının Değeri Bugün Daha İyi Anlaşılmaktadır’”, 10 Şubat 1975.
- Milliyet (1976), “Demirel: ‘CHP Anarşiye Yataklık Yapıyor’”, 22 Ekim 1976.
- Milliyet (1977a), “Korutürk Yargı Organları Temsilcileri ile Görüştü”, 13 Şubat 1977.
- Milliyet (1977b), “Demirel: ‘Anayasa Mahkemesi ile Danıştay’ın Yetkileri Yeniden Düzenlenmeli’”, 28 Mayıs 1977.
- Milliyet (1977c), “Ecevit’in Yanıtları”, 16 Haziran 1977.
- Okçuoğlu, Yavuz (1971), “Devlet Güvenliği Mahkemesi”, Milliyet, 27 Ağustos 1971.
- Özbudun, Ergun (2006), “Political Origins of the Turkish Constitutional Court and the Problem of Democratic Legitimacy”, *European Public Law*, 12 (2): 213–23.
- Özbudun, Ergun (2007), “Türk Anayasa Mahkemesi’nin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62 (3): 257–68.
- Schmidt, Vivien (2010). “Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth ‘New Institutionalism’”, *European Political Science Review*, 2 (1): 1-25.
- Seven, Gülşen ve Lars Vinx (2017), “The Hegemonic Preservation Thesis Revisited: The Example of Turkey”, *Hague Journal on the Rule of Law*, 9: 45–82.

Shambayati, Hootan (2008a), “Courts in Semi-Democratic/Authoritarian Regimes: The Judicialization of Turkish (and Iranian) Politics”, Ginsburg, Tom ve Tamir Moustafa (Der.), *Rule by Law: The Politics of Courts in Authoritarian Regimes* (Cambridge: Cambridge University Press): 283–303.

Shambayati, Hootan (2008b), “The Guardian of the Regime: The Turkish Constitutional Court in Comparative Perspective”, Said Amir Arjomand (Der.) *Constitutional Politics in the Middle East: With Special Reference to Turkey, Iraq, Iran, and Afghanistan*, (Oxford: Hart Publishing): 99–121.

Shambayati, Hootan ve Esen Kırdış (2009), “In Pursuit of ‘Contemporary Civilization’: Judicial Empowerment in Turkey”, *Political Research Quarterly*, 62 (4): 767–80.

Soysal, Mümtaz (1977), “Bayrak Açmanın Zamanı”, *Milliyet*, 28 Ocak 1977.

Şahin, Engin (2010a), *Siyaset ve Hukuk Arasında Anayasa Mahkemesi* (İstanbul: İz Yayıncılık).

Şahin, Engin (2010b), “Türk Anayasa Mahkemesi’nin Hegemonik Koruma Anlayışı”, *Journal of Academic Studies*, 12 (44): 15–43.

Tanör, Bülent (1968), *İki Anayasa 1961-1982* (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ).

Uran, Peri ve Pasquale Pasquino (2015), “The Guardian of the Turkish Constitution: A Special Court”, *Journal of Politics and Law*, 8 (2): 88–97.

Uslu, Feyzullah (1971), “Anayasa Suçlu Değildir”, *Milliyet*, 2 Temmuz 1971.

Ünsaldı, Levent (2008), *Türkiye’de Asker ve Siyaset* (İstanbul: Kitap Yayınevi).

Meclis Tutanakları

MMTD (1962a), 1. Dönem, 4. Cilt, 71. Birleşim.

MMTD (1962b), 1. Dönem, 6. Cilt, 109. Birleşim.

MMTD (1963), 1. Dönem, 16. Cilt, 77. Birleşim.

MMTD (1964), 1. Dönem, 27. Cilt, 57. Birleşim.

MMTD (1965), 2. Dönem, 1. Cilt, 9. Birleşim.

MMTD (1966), 2. Dönem, 3. Cilt, 47. Birleşim.

MMTD (1967), 2. Dönem, 13. Cilt, 55. Birleşim.

- MMTD (1968a), 2. Dönem, 23. Cilt, 28. Birleşim.
MMTD (1968b), 2. Dönem, 25. Cilt, 43. Birleşim.
MMTD (1968c), 2. Dönem, 25. Cilt, 45. Birleşim.
MMTD (1968d), 2. Dönem, 28. Cilt, 83. Birleşim.
MMTD (1968e), 2. Dönem, 33. Cilt, 51. Birleşim.
MMTD (1969), 3. Dönem, 1. Cilt, 19. Birleşim.
MMTD (1971a), 3. Dönem, 11. Cilt, 50. Birleşim.
MMTD (1971b), 3. Dönem, 11. Cilt, 51. Birleşim.
MMTD (1971c), 3. Dönem, 15. Cilt, 128. Birleşim.
MMTD (1971d), 3. Dönem, 17. Cilt, 158. Birleşim.
MMTD (1971e), 3. Dönem, 18. Cilt, 118. Birleşim.
MMTD (1974), 4. Dönem, 4. Cilt, 79. Birleşim.
MMTD (1975a), 4. Dönem, 8. Cilt, 39. Birleşim.
MMTD (1975b), 4. Dönem, 9 Cilt, 41. Birleşim.
MMTD (1976), 4. Dönem 15. Cilt, 59. Birleşim.
MMTD (1977), 4. Dönem, 24. Cilt, 47 Birleşim.
MMTD (1978), 5 Dönem, 3. Cilt, 109. Birleşim.